

Immanuel Wallerstein et al.

73

Kam směřují sociální vědy

ZPRÁVA GULBENKIANOVY KOMISE O RESTRUKTURACI SOCIÁLNÍCH VĚD

SOCIOLOGICKE NAKLADATELSTVI

9532040

2297

5150

Anglický originál knihy vyšel ve SUP v ediční řadě *Mestizo Spaces = Espaces Mélangés*, kterou řídí tato ediční rada:

Jean-Marie Apostolides
K. Anthony Appiah
Louis Brenner
Ngwarsungu Chiwengo
Jocelyn Dakhlia
Hans Ulrich Gumbrecht
Sandra Harding
Françoise Lionnet
Hervé Moulin
Gayatri Chakravorty Spivak
Redaktor: V. Y. Mudimbe
Pomocný redaktor: Bogumil Jewsiewicki

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLONI)**, Praha 1998.
Z anglického originálu *Open the Social Sciences. Report of the Galbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences* (první vydání ve Stanford University Press, Stanford 1996) přeložil Karel Müller.
Vydání první.

Ediční řada *Slavia*, 17. svazek. Redigují Jiří Ryba a Alena Miltová.

Návrat obálky a grafická úprava Filip Blažek, sazba Jan Andersson
Limort na obálce David Dubec
Výtisk UJ1, a. s., Elišky Přemyslovny 379, Praha 5-Zbraslav

Adresy vydavatelů:

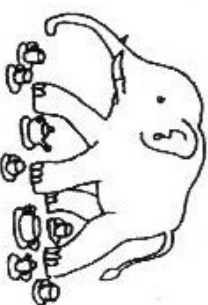
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha 4-Kamýk
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha 5-Zbraslav

Adresa nakladatelství pro písemný styk:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Alena Miltová a Jiří Ryba
poštovní schránka 36, 156 80 Praha 516

Distribuce pro Slovensko:
AF s.r.o.-distribúcia, Radvanská 1, 811 01 Bratislava

Copyright © 1996 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior
University
Translation © Karel Müller 1998

ISBN 80-85850-65-6

STUDIE

KNIHOVNA AV CR

I.13 KAM

@ 05419/99

PRAHA 1998

GULBENKIANOVA KOMISE K OTÁZKÁM RESTRUKTURACE SOCIÁLNÍCH VĚD

OBSAH

Immanuel Wallerstein, předseda	
Calestous Juma	
Evelyn Fox Kellerová	
Jürgen Kocka	
Dominique Lecourt	
V. Y. Mudimbe	
Kinhide Mushakoji	
Ilya Prigogine	
Peter J. Taylor	
Michel-Rolph Trouillot	
Richard Lee, vědecký tajemník	
Komise byla ustavena Nadací Calouste Gulbenkiana, Lisabon.	

Předmluva	
Nadace Calouste Gulbenkiana	6
Členové komise	8
I. Historický vývoj sociálních věd od 18. století do roku 1945	11
II. Diskuse v sociálních vědách od roku 1945 do současnosti	43
1. Platnost rozdílů mezi sociálními vědami	45
2. Stupeň omezenosti dědictví	57
3. Pravá podoba a platnost rozdílů mezi „dvěma kulturami“	68
III. Jakou sociální vědu máme nyní budovat?	77
1. Lidé a příroda	84
2. Stát jako jednotka analýzy	87
3. Obecné a jedinečné	91
4. Objektivita	95
IV. Závěr: Restrukturace sociálních věd	101

PŘEDMLUVA

Ve druhé polovině 80. let financovala Nadace Calouste Gulbenkiana něco, co bylo první a současně plodnou fází projektu Portugalsko 2000. V jejím průběhu byly shromážděny cenné poznatky o rámci a hlavních problémech souvisejících s možnými či pravděpodobnými trajektoriami vývoje portugalského národa na počátku 21. století. Tyto úvahy a zjištění z výzkumů byly publikovány v portugalsčině v ediční řadě „Portugalsko – příštích dvacet let“.

Spolu s tím, jak se tato iniciativa dále rozvíjela, snažila se nadace o další podporu výzkumu globálních otázek a problémů, jejichž zkoumání a řešení se jevílo jako klíčové ve společném usilování společnosti o lepší budoucnost. V tomto kontextu se zdálo vhodné, aby byl podán přehled o sociálních vědách a úloze, kterou hrají jak ve vzájemných vztazích mezi vědními obory, tak ve vztahu k humanitním oborům a přírodním vědám. Velké intelektuální úspěchy, které za posledních třicet až čtyřicet let vedly k rozvinutí moderního výzkumu života a vědy o komplexitě, prosazující se potřeba „kontextualizace“ univerzalistických tendencí (jež vyzývá k rozsáhlejšímu dialogu mezi kulturami), růst univerzitního vzdělání od konce 50. let – to vše silně ovlivnilo činnost sociálních vědců, avšak ponechalo značně malý prostor pro otázky strukturální a organizační povahy. Nemělo by být s ohledem na jejich současný stav považováno za ústřední dilema sociálních věd překonání současně oborové struktury?

Nadace Calouste Gulbenkiana proto uvítala návrh profesora Immanuela Wallersteina, ředitele Fernand Braudel Center na Univerzitě v Binghamtonu, větš skupinu významných vědců – skládající se ze šesti odborníků z oblasti sociál-

ních věd, dvou z oblasti přírodních věd a dvou z humanitních oborů –, která by reflektovala současně sociální vědy a jejich budoucnost. Následně byla v červenci roku 1993 ustavena Gulbenkianova komise k otázkám restrukturalizace sociálních věd v čele s profesorem Wallersteinem. Její složení vyjadřuje jak hloubku, tak šíři pohledu nezbytného pro zpracování analýzy, která je obsahem následujícího textu.

Práce *Kam směřují sociální vědy** je seriózní, myšlenkově bohatá a provokativní kniha, která věrohodně popisuje atmosféru a život komunikace v rámci Gulbenkianovy komise po dobu dvou let od jejího ustavení. Konala se tři plenární zasedání: první v červnu 1994 v sídle nadace v Lisabonu, druhé v lednu 1995 v Maison des Sciences de l'Homme v Paříži a třetí v dubnu 1995 ve Fernand Braudel Center v Binghamtonu. Vysoké intelektuální úrovně bylo dosaženo zejména díky účasti vynikajících osobností, které byly členy komise, avšak celkový úspěch by nebyl možný bez nadšení, rozhodnosti a vedení Immanuela Wallersteina, což tímto s vědeckostí oceňujeme.

Nadace Calouste Gulbenkiana

* Po dlouhém přemýšlení o českém překladu anglického názvu knihy (*Open the Social Sciences*) jsme nakonec v češtině zvolili odlišný název. (Pozn. red.)

ČLENOVÉ KOMISE

Immanuel Wallerstein, předseda komise, obor sociologie, USA. Ředitel Fernand Braudel Center pro zkoumání ekonomik, historických systémů a civilizací, profesor sociologie na Binghamton University; bývalý předseda Mezinárodní sociologické asociace; autor knih *Moderní světové systémy* (tři svazky, anglicky); *Nemyslitelná sociální věda* (anglicky).

Calestous Juma, obor studia vědy a techniky, Keňa. Výkonný tajemník Úmluvy OSN o biodiverzitě, Ženeva; bývalý výkonný ředitel Afrického střediska pro výzkum techniky v Nairobi; spoluautor knihy *Dlouhodobě fungující ekonomika: evoluční přístup k ekonomickému růstu* (anglicky).

Evelyn Fox Kellerová, obor fyzika, USA. Profesorka historie a filozofie vědy na Massachusetts Institute of Technology; v letech 1992-1997 MacArthurovo stipendium; autorka knihy *Úvahy o pohlaví a vědě* (anglicky).

Jürgen Kocka, obor historie, Německo. Profesor historie průmyslového světa na Freie Universität v Berlíně; stálý člen Wissenschaftskolleg Berlin; ředitel Střediska pro soudobé dějiny v Postupimi; autor knihy *Pracovní vzťahy a existence dělníka* (německy) a editor práce *Buržoazní společnost Evropy v devatenáctém století* (anglicky).

Dominique Lecourt, obor filozofie, Francie. Profesor filozofie a historie vědy na Université de Paris-Denis Diderot; autor knih *K čemu tedy slouží filozofie? Od přírodních věd k poli-*

tickým vědám; Prometheus, Faust, Frankenstein: Pomyslné základy etiky (obě francouzsky).

V. Y. Mudimbe, obor románské jazyky, Zair. Profesura W. R. Kenana ml. na Stanford University, kde působí na katedře srovnávací literatury, francouzské, italské a klasické filologie a účastní se programů oddělení afrických studií a moderního myšlení a literatury; hlavní tajemník Společnosti pro africkou filozofii v Severní Americe; autor knihy *Idea Afriky* a spolueditor knihy *Afrika a vědní obory* (obě anglicky).

Kinhide Mushakoji, obor politologie, Japonsko. Profesor fakulty mezinárodních studií na Meiji Gakuin University; bývalý předseda Mezinárodní asociace pro politické vědy; bývalý prorektor United Nations University pro studijní programy; předseda Japonské rady pro mezinárodní záležitosti; autor knihy *Globální problémy a dialog mezi paradigmaty – eseje o politice v prostředí mnoha center* (anglicky).

Ilya Prigogine, vikomt, obor chemie, Belgie. Nositel Nobelovy ceny za chemii v roce 1977; ředitel Mezinárodního ústavu fyziky a chemie založeného E. Solvayem; ředitel Střediska I. Prigogina pro výzkum v oboru statistické mechaniky a komplexních systémů na University of Texas v Austinu; spoluautor knih *Nová aliance* (francouzsky), *Zkoumání komplexity* (anglicky), *Mezi časem a věčností* (francouzsky).

Peter J. Taylor, obor geografie, Velká Británie. Profesor geografie na Loughborough University; editor knihy *Politická geografie*; spolueditor knihy *Přehled mezinárodní politické ekono-*

mie; autor knihy Politická geografie: světová ekonomika, národní stát a lokalita (vše anglicky).

Michel-Rolph Trouillot, obor antropologie, Haiti. Čestná profesura Kriegera–Eisenhowera pro antropologii, ředitel Ústavu pro globální zkoumání kultury, moci a historie na Johns Hopkins University; bývalý předseda poradní rady Nadace Wenner-Grena pro antropologický výzkum; autor knih *Umění minulosti: moc a vytváření historie; Zemědělci a kapiál: nadeláda ve světové ekonomice* (obě anglicky).

I. HISTORICKÝ VÝVOJ SOCIÁLNÍCH VĚD OD 18. STOLETÍ DO ROKU 1945

Představte si život jako velký problém, jako rovnici nebo spíše množství rovnic, částečně vzájemně závislých, částečně nezávislých... rozumí se samo sebou, že tyto rovnice jsou velmi složité, plně překvapení, a my často nejsme schopni odhalit jejich „kořeny“.

Fernand Braudel¹

Myšlenka, že můžeme porozumět lidské povaze, vzájemným mezilidským vztahům a vztahům lidí k duchovním silám, jakož i sociální struktuře, kterou lidé vytvořili a v jejímž rámci žijí, je nejméně tak stará jako psané dějiny. O těchto otázkách pojednávají stejně tak autentické náboženské texty jako texty, které nazýváme filozofickými. Existuje rovněž po věky ústně předávaná moudrost, která byla nezdědka v určitém časovém bodě zaznamenána. Většina této moudrosti byla bezpochyby výsledkem induktivního třídění celkové a dlouhodoběji prožívané zkušenosti lidí s životem v určité části světa, ať již byla prezentována ve formě zjevení, nebo racionální dedukce z některých podstatných věcných pravd.

To, co dnes nazýváme sociální vědou, je dědičkou této moudrosti. Je to však vzdálená dědička a dědička neprojevující uznání a vděk; sociální věda se totiž vědomě vymezovala jako hledání pravd, které překračují hranice takto obecně přijímané nebo odvozené moudrosti. Sociální věda je dilem moderního světa. Její kořeny spočívají v úsilí rozvíjejícím se

¹ Fernand Braudel, předmluva k Charles Morazé, *Les bourgeois conquérants* (Paris, Libraire Armand Colin, 1957).

od 16. století a je součástí konstrukce našeho moderního světa, jejímž cílem je rozvinout systematické světské vědění o skutečnosti, které je nějak empiricky podloženo. Bylo nazváno *scientia*, což jednoduše znamenalo vědění. Filozofie samozřejmě také znamená vědění nebo přesnější lásku k vědění.

Takzvané klasické pojetí vědy, převažující v posledních několika stoletích, bylo založeno na dvou předpokladech. Jedním byl newtonovský model, podle něhož existuje symetrie mezi minulostí a budoucností. To byla vize dosti podobná teologické vizi: stejně jako Bůh můžeme získat jistoty, a nemusíme tedy rozlišovat mezi minulostí a budoucností, protože vše koexistuje ve věčné přítomnosti. Druhým premisou byl karteziánský dualismus – předpoklad, že existuje zásadní rozdíl mezi přírodou a člověkem, mezi hmotou a duchem, mezi fyzickým světem a světem sociálním a/nebo duchovním. Když v roce 1663 Thomas Hooke navrhol stavbu Královské učené společnosti, určil jí cíl „zlepšit znalosti o přírodních jevech a všech užitečných uměleckých, rukodělných a mechanických praktikách, strojích a vynálezech získaných pomocí experimentů“ a dodal větu – „nesměšovat je s božstvím, metafyzikou, morálkou, politikou, gramatikou, rétorikou nebo logikou“.² Tyto stanovby již obsahují rozdělení způsobů vědění, které C. P. Snow později nazve „dvěma kulturami“.

Věda byla definována jako hledání univerzálních zákonů přírody, které jsou pravdivé vždy a všude. Alexandre Koyré, který sledoval změny evropských představ o prostoru od 15. do 18. století, poznamenal:

„Nekonečný vesmír nové kosmologie, nekonečný v trvání stejně jako v rozprostraněnosti, v němž se věčná hmota nekonečně a bezcílně, v souladu s věčnými a nutnými zákony, pohybuje v nekonečném prostoru, zdědil všechny ontologické znaky božství. Avšak jen by – všechny ostatní znaky si zesnulý Bůh vzal s sebou.“³

Těmi ostatními znaky zesnulého Boha byly samozřejmě morální hodnoty křesťanského světa jako láska, pokora a dobročinnost. Koyré se nezmiňuje o hodnotách, které přišly na jejich místo, ale my víme, že zesnulý Bůh po sobě nezanechal úplnou morální prázdnotu. Vzdál-li se nebesa za určité hranice, narostou stejně i ambice lidí. Určujícím slovem se stalo slovo pokrok – nyní obohaceno o nově získaný pocit nekonečnosti a posíleno o materiální výdobytky techniky.

„Svět“, o kterém Koyré mluví, není zeměkoule, ale kosmos. Lze ovšem namítnout, že v průběhu téže doby procházelo vnímání pozemského prostoru v západním světě proměnou v opačném směru, směrem ke konečnosti. Většina lidí přijala představu Země jako zeměkoule teprve na základě cest objevitelů, kteří křížovali celým světem. Pro upřesnění uvádíme, že obvod zeměkoule byl podle této představy daleko větší, než si představoval Kolumbus, ale byl nicméně konečný. Tytéž objevitelské cesty navíc časem vedly ke vzniku obchodních cest a k následné rozšířené dělbě práce, která neustále zkracovala sociální a časové vzdálenosti.

² Citováno v Sir Henry Lyons, *The Royal Society, 1660–1940* (New York: Greenwood Press, 1968), s. 41.

³ Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1957), s. 276. (Franc. originál *Du monde clos à l'univers infini*, 1957.)

Tato konečnost Země nicméně nebyla, přinejmenším do nedávna, zdrojem znejištění. Zatímco ideál a vize neomezeného pokroku byly živeny nekonečností času a prostoru, praktická realizace pokroku v lidských záležitostech prostřednictvím technického rozvoje závisela na schopnosti poznat a prozkoumat svět, na víře v jeho konečnost v určitých klíčových rozměrech (zvláště jeho epistemologie a geografie). Všeobecně se vskutku předpokládalo, že dosažení pokroku vyžaduje, abychom se úplně zbavili všech překážek a omezení v naší úloze objevitelů, usilujících o odhalení vnitřních tajemství a vyhledávání dosažitelných světových zdrojů. Zdá se, že až do 20. století sloužila konečnost zeměkoule hlavně k tomu, aby usnadňovala objevování a exploataci, které si vynucoval pokrok, a umožňovala praktické uskutečnění aspirací Západu na nadvládu. Ve 20. století, kdy se pozemské vzdálenosti začaly zkracovat tak, že se to zdálo být omezující, mohly být hranice zeměkoule pojímány dokonce jako nová pobídka k dalším a dalším objevům, které by uspokojily potřebu rozšířit tuto oblast nadvlády. Zkrátka, místo našeho současného a minulého pobytu přestalo vypadat jako domov a začalo vypadat spíše jako odrazový můstek, jako místo, z něhož my, muži (a několik žen) vědy, můžeme vzletnout do vesmíru a budovat si postavení, z něhož budeme ovládat stále větší část jednoho kosmu.

Pokrok a objevování zde mohou být klíčovými slovy, ale k doplnění tohoto slovníku jsou potřebné další termíny — věda, jednota, jednoduchost, ovládnutí a dokonce „vesmír“. Přírodověda, tak jak se utvářela v 17. a 18. století, vzešla především ze zkoumání nebeské mechaniky. Ti, kteří se snažili odvodnit oprávněnost a naléhavost vědeckého hledání zákonů přírody, nedělali zpočátku velký rozdíl mezi vědou a fi-

lozofií. Ve stejné míře, v níž tyto dvě oblasti rozlišovali, je současně považovali za spojení při hledání světské pravdy. Jak se ale experimentální vědecká práce stávala pro představa vědy stále důležitější, začala se filozofie přírodovědcům stále více a více jevit jako náhrada za teologii, stejně jako ona se provinující *apriorními* tvrzeními, která nebylo možné testovat. Před nástupem 19. století ztratilo rozdělení vědění do dvou oblastí jako „oddělených, avšak rovnocenných“ sfér svůj dřívější význam a získalo nádech hierarchie, přinejmenším v očích přírodovědců — vědění, které je jisté (věda), oproti vědění, které je představou, dokonce domnělou představou (což nebyla věda). Na počátku 19. století byl triumf vědy dokonán i jazykově. Pojem „věda“ bez určujícího přídavného jména začal být spojován v prvé řadě (často výlučně) s přírodovědou.⁴ Tento fakt znamenal vyvrcholení pokusu přírodovědy získat pro sebe sociální a intelektuální legitimitu, která byla naprosto oddělená od, dokonce v protikladu k, jiné formy vědění, nazývané filozofie.

Věda, tedy přírodověda, byla jasněji definována než její alternativa, v jejímž případě se svět nikdy neshodl na jednotném názvu. Někdy se nazývá svobodné umění, někdy humanitní věda, někdy literatura nebo krásné písemnictví, někdy filozofie a jindy zkrátka „kultura“, nebo v němčině *Geisteswissenschaften*. Alternativa k „vědě“ měla různé podoby a důrazy, nedostávalo se jí vnitřní soudržnosti, což bránilo těm, kteří ji provozovali, v obhajování vlastních záležitostí

⁴ To je zřejmě v angličtině a románských jazycích. Je to méně zřejmé v němčině, kde se pojem *Wissenschaft* stále používá jako obecný pojem pro systematické vědění a kde se to, co se v angličtině nazývá „humanitní vědy“, nazývá *Geisteswissenschaften*, což se doslovně překládá jako vědění o duchovních nebo mentálních otázkách.

před autoritami, zvláště když byla údajně neschopna nabízet „praktické“ výsledky. Proto začalo být jasné, že epistemologický boj o to, co je legitimní vědění, není nadále bojem o to, kdo bude kontrolovat vědění o přírodě (přírodovědci získali výhradní práva pro tuto oblast zjevně již v 18. století), ale o to, kdo bude kontrolovat vědění o lidském světě.

Potřeba moderního státu mít k dispozici exaktnější vědění, na kterém by zakládal svá rozhodnutí, vedla již v 18. století ke vzniku nových kategorií vědění, ale tyto kategorie měly ještě neurčité vymezení a hranice. Sociální filozofové začali mluvit o „sociální fyzice“ a evropští myslitelé si začali uvědomovat existenci mnohosti druhů sociálních systémů na světě („Jak může být někdo Peršan?“), jejichž různost vyžadovala vysvětlení. Právě v tomto kontextu byla ke konci 18. století a na počátku 19. století oživena univerzita (která byla v mnoha ohledech od 16. století vymírající institucí, což byl důsledek předchozího příliš úzkého spojení s církví) jako hlavní instituce pro tvorbu vědění.

Univerzita byla oživena a transformována. Význam teologické fakulty poklesl, někde z univerzity zcela zmizela nebo byla nahrazena pouhou katedrou religionistiky v rámci filozofické fakulty. Lékařská fakulta si uchovávala svou úlohu centra výuky pro specifickou profesionální oblast, která byla vymezena jako aplikované vědecké vědění. Moderní struktury vědění měly být budovány v první řadě v rámci filozofické fakulty (a v daleko menší míře v rámci právnické fakulty). Na tuto fakultu (která na mnoha univerzitách zůstala strukturálně sjednocena, ale jinde byla rozčleněna) přicházeli jak ti, kteří se věnovali svobodným uměním, tak ti, kteří provozovali přírodní vědy, a budovali zde své početné autonomní oborové struktury.

Intelektuální historie 19. století se vyznačuje především touto oborovou specializací a profesionalizací vědění – vytvářením trvalých institucionálních struktur orientovaných jak na produkci nového vědění, tak na reprodukci tvůrců vědění. Formování mnohých disciplín se řídilo vírou, že systematický výzkum vyžaduje kvalifikované soustředění na množství oddělených oblastí reality, které jsou proto racionálně přiděleny odděleným skupinám vědění. Takové racionální rozdělení slibovalo, že bude efektivní, to znamená intelektuálně produktivní. Přírodní vědy neočekávaly, že obnovení univerzity ustaví určitý druh autonomního institucionálního života. Byly schopny jednat už dříve, protože si mohly dělat nároky na společenskou a politickou podporu na základě svého slibu produktovat praktické výsledky, které jsou bezprostředně využitelné. Růst počtu královských akademií v 17. a 18. století a *grandes écoles*, které založil Napoleon, odrážel ochotu panovníků podporovat přírodní vědy. Přírodovědci ke své práci univerzity pravděpodobně nepotřebovali.

Byli to spíše ne-přírodovědci – historici, odborníci na klasická studia, na národní literatury –, kteří udělali nejvíc pro oživení univerzit během 19. století, využívající je jako mechanismu k získání státní podpory pro svou badatelskou práci. Vláhli přírodovědce do slídicích univerzitních struktur, čímž profitovali z pozitivního obrazu přírodovědců. Výsledkem však bylo, že od této doby se univerzity staly místem trvalého napětí mezi svobodnými uměním (humanitními obory) a vědami, které byly nyní definovány jako značně odlišné a podle některých dokonce zcela protikladné způsoby vědění.

V mnohých zemích, přinejmenším ve Velké Británii a Francii, to byly převratné kulturní změny, které přinesla

Francouzská revoluce, co vedlo k určitému projasnění této diskuse. Tlak na politickou a sociální změnu nabyl na naléhavosti a oprávněnosti a nadále mu již nemohlo být čeleno prostým proklamováním teorií o domněle přirozeném řádu sociálního života. Mnozí naopak tvrdili, že řešení spočívá spíše v organizaci a racionalizaci sociální změny, která se nyní zdá nevyhnutelná ve světě, ve kterém se suverenita „lidu“ rychle stává normou, aniž by se uvažovalo o omezení jejího rozsahu. Jestliže ale někdo chtěl organizovat a racionalizovat sociální změnu, musel ji nejprve probádat a porozumět pravidlům, která ji řídí. Nebyl zde pouze prostor, nýbrž také hluboká sociální potřeba pro to, co jsme začali nazývat sociální věda. A navíc z toho vyplývalo, že pokud bychom se pokusili zorganizovat nějaký nový stabilní sociální řád, pak čím přesnější (nebo „pozitivnější“) věda bude, tím to bude zřejmě lepší. S touto vidinou se mnoho těch, kteří začali v první polovině 19. století vytvářet základy moderní sociální vědy, nejzřetelněji ve Velké Británii a Francii, obrátilo k newtonovské fyzice jako k modelu vhodnému pro napodobení.

Ostatní, více zaujatí obnovením sociální jednoty států, které prošly nebo byly ohroženy sociálním rozvratem, začali zpracovávat historické poznatky o národě, aby podpořili nové nebo potenciální panovníky, tedy poznatky, které nyní byly méně poznatky o princích a více o „národech“. Reformulace „dějin“ jako *geschichte* – co se stalo, co se *skutečně* stalo – tomu měla dát nepochybnou oporu. Historie neměla již nadále být hagiografií ospravedlňující monarchy, nýbrž se měla stát pravdivým příběhem o minulosti, vysvětlujícím přítomnost a nabízejícím oporu pro moudrou volbu budoucnosti. Tento typ historické práce (založený na empirickém archivním výzkumu) se připojil k sociální a přírodní vědě tím,

že zamítl „spekulaci“ a „dedukci“ (praktiky, které byly údajně pouhou „filozofií“). Ale právě proto, že tento typ historické práce byl hluboce spojen s příběhy národů, které byly empiricky navzájem odlišné, pohlíželi historici s podezřením, dokonce s nepřátelstvím, na pokusy představitelů nové „sociální vědy“ o zobecnění, to znamená o formulování univerzálních zákonů společnosti.

Během 19. století se vědní obory, pokrývající řadu epistemologických pozic, rozvinuly do pestré palety. Na jedné konci byla matematika (nempirická činnost) a vedle ní experimentální přírodní vědy (seřazeny podle stupně míry determinismu – fyzika, chemie, biologie). Na druhém konci byly humanitní obory (nebo-li svobodná umění a literatura), počínaje filozofií (analogie matematiky jako nempirické činnosti) a vedle ní studia uměleckých forem (literatury, malířství, sochařství, hudby), která se svou praxí často blíží historii, historii umění. A mezi takto definovanými humanitními obory a přírodními vědami bylo umístěno studium sociálních skutečností, s historií (idiografickou), která je blíže k nebo často součástí fakult svobodných umění a literatury, a se „sociální vědou“ (nomotetickou), která má blíže k přírodním vědám. Uprostřed zosťujícího se rozdělení vědění na dvě různé sféry, z nichž každá má odlišné epistemologické zakotvení, se badatelé zkoumající sociální skutečnosti ocitají někde mezi nimi a v těchto epistemologických otázkách jsou hluboce rozdělení.

To vše se však odehrávalo v situaci, kdy (newtonovská) věda triumfovala nad (spekulativní) filozofií, a proto začala ztělesňovat sociální prestiž ve světě vědění. Tento rozkol mezi vědou a filozofií označil August Comte jako rozvod, ačkoliv ve skutečnosti znamenal zejména odmítnutí aristotelské me-

tafyziky a ne filozofických problémů samotných. Formulované otázky se nicméně zdají být reálné: Je svět ovládnán deterministickými zákony, anebo je zde místo a úloha pro (lidskou) vynalézavost a představitivost? Intelektuální otázky byly navíc překryty svými závažnými politickými důsledky. Z politického hlediska se koncept deterministických zákonů zdál užitečný pro úsilí o technokratickou kontrolu potenciálně anarchistických hnutí usilujících o změnu. A ze stejného hlediska se obrana toho zvláštního, neurčitého a imaginativního zdála být užitečná nejen pro ty, kteří odmítali technokratickou změnu ve jménu zachování existujících institucí a tradic, ale také pro ty, kteří bojovali za spontánnější, radikálnější možnosti pronikání lidského jednání na sociopolitickou arénu. V průběhu této pokračující, avšak nevyvážené diskuse se ve světě vědění dosáhlo toho, že věda (fyzika) byla všude postavena na piedestal a filozofie byla v mnoha zemích zatlačena na okraj univerzitního systému. Jednou z reakcí filozofie na tuto situaci byla snaha o novou definici vlastních činností způsobem, který by více odpovídal vědeckému étosu (analytická filozofie vědeckých pozitivistů).

Věda byla prohlášena za objevování objektivní reality, užívající metody, jež nám umožňují vyjít *mimo* mysl, zatímco filozofové prý pouze uvažují a sepisují své úvahy. Tento pohled na vědu a filozofii byl v první polovině 19. století poměrně jasně formulován Comtem a Johnem Stuartem Millem, kteří si předsevzali stanovit pravidla, jež by řídila analýzy sociálního světa. Oživením pojmu „sociální fyzika“ Comte vyjevil své politické zájmy. Přál si ochránit Západ před „systematickou korupcí“, která byla „povyšena na nenahraditelný nástroj vládnutí“ v důsledku „intelektuální anarchie“, která se projevila po Francouzské revoluci. Podle jeho

názoru se strana řádu opírala o zastaralé doktríny (katolickou a feudální), zatímco strana pokroku se opírala o zcela negativní a destruktivní teze odvozené z protestantismu. Podle Comta by sociální fyzika mohla přispět k usmíření mezi řádem a pokrokem tím, že by se obrátila při řešení sociálních otázek na „malý počet příslušníků elitní inteligence“ s odpovídajícím vzděláním. Takto by revoluce byla „zakončena“ ustavením nové duchovní síly. Technokratický základ a sociální funkce nové sociální fyziky byly tedy jasné.

V této nové struktuře vědění se podle známé formulace filozofové měli stát „specialisty na obecniny“. To znamenalo, že měli aplikovat logiku nebeské mechaniky (dovedenou k dokonalosti Laplaceovou verzí newtonovského modelu) na sociální svět. Pozitivní věda měla představovat úplné osvobození od teologie a metafyziky a všech dalších způsobů „vysvětlování“ skutečnosti. „Pokud mají být naše výzkumy ve všech oblastech vědění pozitivní, musí být zaměřeny na studium skutečných faktů bez touhy znát jejich první příčiny nebo konečný účel.“⁵

Comtův anglický protějšek John Stuart Mill nehovořil o pozitivní vědě, ale o exaktní vědě, avšak model nebeské mechaniky zůstal stejný: „[věda o lidské přirozenosti] zdáleka nedosahuje úrovně přesnosti nyní dosahované v astronomii; ale není žádný důvod pro to, aby byla vědou méně než je věda o slapových jevech nebo než byla astronomie v době, kdy její propočty postihovaly hlavní jevy, nikoliv však anómálie.“⁶

⁵ Auguste Comte, *A Discourse on the Positive Spirit* (London: William Reeves, 1903), s. 21. (Franc. originál *Discours sur l'esprit positif*, 1844.)

⁶ John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive* (1843), vol. 8 of *Collected Works of John Stuart Mill* (Toronto: University of Toronto Press, 1974), kniha 6, kap. 3, par. 2, s. 846.

Ačkoliv základ rozdělení sociálních věd vykrytalizoval zjevně v první polovině 19. století, teprve v letech 1850–1914 byla intelektuální diverzifikace, vyjádřená v oborových strukturách sociálních věd, na předních univerzitách formálně uznána v takové podobě, jak ji známe dnes. Je ovšem nutno dodat, že v období mezi lety 1500 a 1850 již existovaly práce, které se dotýkaly mnoha základních otázek, jež jsou dnes součástí toho, co nazýváme sociální vědou – fungování politických institucí, makroekonomická politika států, normy mezinárodních vztahů, popis mimoevropských sociálních systémů. Dodnes čteme Niccola Machiavelliho, Jeana Bodina, Williama Pettyho, Huga Grotia, francouzské fyziokraty a skotské osvícence, stejně jako autory první poloviny 19. století počínaje Thomase Malthusem, Davidem Ricardem a konče Françoisem Guizotem a počínaje Alexisem de Tocquevillem a konče Johannem Herderem či Johannem Fichtem. V tomto období lze dokonce nalézt rané diskuse o sociální deviaci – například u Cesara Beccarii. Ale toto vše nebylo tak zcela tím, co dnes považujeme za sociální vědy, a žádny z těchto učenců o sobě ještě nepřemýšlel jako o někom, kdo působí v takovém rámci, který byl později uznán jako samostatné vědní obory.

Vytvoření četných oborů sociální vědy bylo částí všeobecného snažení 19. století dosahovat a dále rozšířit „objektivní“ vědění o „skutečnosti“ na základě empirických poznatků (oproti „spekulaci“). Záměrem bylo „dozvědět se“ pravdu, ne ji vymýšlet nebo intuitivně nalézat. Proces institucionalizace takové poznávací činnosti nebyl vůbec jednoduchý ani přímocárý. Jednak nebylo zpočátku jasné, zda tato činnost má být jednotnou a všezahrnující činností, nebo zda má být spíše rozdělena do několika oborů, k čemuž později došlo. Na

počátku nebylo jasné ani to, jaká je nejlepší cesta vedoucí k takovému poznání, to jest jaký typ epistemologie bude nejplodnější nebo dokonce nejlépejší. Nejméně jasnou byla otázka, zda by sociální vědy mohly nějakým způsobem ustavit „třetí kulturu“, která by se nacházela „mezi vědou a literaturou“, jak to později formuloval Wolf Lepenies. Ve skutečnosti nebyla žádná z těchto otázek nikdy zcela vyřešena. Vše, co můžeme učinit, je vzít na vědomí skutečná rozhodnutí, která byla učiněna, nebo většinu stanovisek, která převládla.

První věcí, o které je třeba se zmínit, je otázka, kde se tato institucionalizace odehrála. Během 19. století existovalo pět hlavních center společenskovědního myšlení: Velká Británie, Francie, Německo, Itálie a Spojené státy. Většina vědců a většina vysokých škol (samozřejmě ne všichni a ne všechny) se soustředovala v těchto pěti zemích. V ostatních zemích nebyly vysoké školy dostatečně početné nebo jim chyběla mezinárodní prestiž univerzit oněch pěti zemí. Většina textů 19. století, které dodnes čteme, byla napsána v jedné z těchto pěti zemí.

Druhou věcí, kterou bychom měli poznamenat, je skutečnost, že velmi rozsáhlý a rozmanitý soubor názvů „přednětů“ nebo „oborů“ byl vytvořen v průběhu tohoto století. V době před první světovou válkou se totiž sblížila stanoviska o názvech několika málo konkrétních oborů, zatímco ostatní kandidáti zůstali víceméně stranou pozornosti. Těchto názvů oborů, o nichž budeme dále pojednávat, bylo původně pět: historie, ekonomie, sociologie, politická věda a antropologie. Jak dále uvidíme, k tomuto seznamu lze připojit ještě takzvanou orientalistiku (v angličtině nazývanou „orientalism“), a to přes to, že se ostýchala považovat se za sociální vědu.

Později vysvětlíme, proč jsme do tohoto seznamu nezahrádili geografii, psychologii a právo.

Historie byla prvním z oborů sociálních věd, který dosáhl autonomního institucionálního postavení. Je pravda, že mnoho historiků důrazně odmítalo považovat historii za sociální vědu, a někteří tak činí i dnes. Považujeme však spory mezi historiky a ostatními obory sociálních věd za spory *uvnitř* sociálních věd, jak dále objasníme. Historie byla ovšem provozována odedávna a samotný její název je prastarý. Zaznamenávání minulosti, zvláště minulosti vlastního lidu a vlastního státu, bylo ve světě vědění běžnou činností. A historiografie byla vždy podporována těmi, kteří byli u moci. To, čím se vyznačoval nový „obor“ historie, tak jak se rozvinul v 19. století, bylo důsledně zaměřeno na zjišťování toho, *wie es eigentlich gewesen ist* („co se skutečně stalo“), použijeme-li známého Rankeova výroku. Jako opak čeho? Většinou jako opak vyprávění příběhů, které byly vymyšleny nebo zveličovány, aby lichotily čtenářům nebo sloužily bezprostředním potřebám vládců či jiných mocenských skupin.

Nelze nevidět, jak výstižně tento Rankeův výrok zrcadlí témata, která „věda“ užívala ve svém boji s „filozofií“ – zdůrazňování existence skutečného světa, který je objektivní a poznatelný, zdůrazňování empirické evidence a zdůrazňování neutrality vědce. Navíc se o historikovi, obdobně jako o přírodovědci, předpokládalo, že svá data nebude hledat v dřívější literatuře (v knihovně či na jiném místě určeném k četbě) nebo ve svých vlastních myšlenkových pochodech (v pracovně, kde rozmyšl), ale spíše na místě, kde mohou být objektivní, vnější data shromážděna, uložena, kontrolována a kde se s nimi může manipulovat (laboratoř/archiv, místa výzkumu).

Toto společně odmítnutí spekulativní filozofie spojovalo historii a vědu jako „moderní“ (tedy ne-středověké) způsoby poznání. Protože však historikové odmítali filozofii i z toho důvodu, že znamenala hledání obecných schémat, umožňujících vysvětlení empirických dat, domnívali se, že hledání vědeckých „zákonů“ sociálního světa by je jenom uvádělo v omyl. Jsou to tyto dva důvody, které vedly historiky k odmítnutí filozofie a které vysvětlují, jak mohli ve své práci nejen reflektovat novou dominantu evropského myšlení v době primátu vědy, ale zároveň být vlivnými hlasateli a přívrženci idiografického, antiteoretického postoje. Z tohoto důvodu v průběhu celého 19. století většina historiků trvala na tom, že přísluší k humanitním fakultám, a byla ostražitá před jakýmkoliv spojováním s novým přístupem, sociální vědou, který pomalu přicházel do módy.

I když je pravda, že někteří z historiků raného 19. století rozvíjeli určité vize univerzální historie (to bylo tím, co je spojovalo s teologií), kombinace jejich idiografických přístupů a sociálních tlaků přicházejících ze strany států i ze strany vzdělané veřejnosti je nutila k tomu, aby psali především dějiny vlastního národa; národ byl ale přitom definován víceméně v existujících státních hranicích, které byly takto vztaženy i do minulosti. V každém případě důraz historiků na využívání archivů, založený na důkladném poznání kontextu kultury, vedl k tomu, že historické bádání se zdálo být nejvaldnějším tehdy, když se odehrávalo „na vlastním písečku“. A tak se stalo, že ti historikové, kteří se již nadále nechtěli angažovat v ospravedlňování králů, se ocitli v situaci, kdy ospravedlňovali „národy“ a často jejich nového suveréna, „lid“.

Tato situace byla pro státy bezpochyby užitečná, ale jen nepřímo, jak se tím posilovala jejich sociální soudržnost. Nepomáhala jim rozhodnout se pro moudrou politiku v přítomnosti a určitě nenabízela příliš vědomostí o prostředcích racionální reformy. Mezi lety 1500 a 1800 bylo již v různých státech obvyklé obracet se na odborníky, často státní úředníky, kteří měli pomáhat s prosazením určité politiky, zejména v období merkantilismu. Tito odborníci nabízeli své znalosti pod mnoha názvy, jako jurisprudence (starý termín) a právní věda (nový termín), politická ekonomie (také nový termín označující doslova makroekonomii na úrovni politické jednotky), statistika (další nový pojem vztahující se zpočátku ke kvantitativním údajům o státech) a *Kameralwissenschaften* (administrativní vědy). Jurisprudence se již vyučovala na právnických fakultách univerzit a *Kameralwissenschaften* se staly v 18. století vyučovacím předmětem na německých univerzitách. Obor nazývaný ekonomie však nacházíme teprve v 19. století, někdy v rámci právnické fakulty, ale často na fakultě (někdy bývalé fakultě) filozofické. V důsledku převládající liberální ekonomické teorie 19. století mizí v druhé polovině 19. století označení „politická ekonomie“ (populární v 18. století) a objevuje se označení „ekonomie“. Podle názoru ekonomů vypuštění přídavného jména „politická“ znamená, že ekonomické chování je spíše odrazem univerzální individuální psychologické než sociálně konstruované instituce – což byl argument, který pak mohl být používán ke zdůvodňování přirozenosti zásad *laissez-faire*.

Univerzalistické předpoklady ekonomie orientovaly její zkoumání především na přítomnost. Ekonomická historie byla v důsledku toho v rámci ekonomických předmětů odsunuta na vedlejší místo a podobor ekonomické historie se

rozvíjel spíše v rámci historie (od níž se částečně oddělil) než ekonomie. Jedním z hlavních pokusů o rozvinutí sociální vědy, která by nebyla ani nomotetická, ani idiografická, ale spíše hledáním pravidel vládnutí v historicky specifických společenských systémech, bylo v 19. století v německé oblasti vytvoření oboru nazývaného *Staatswissenschaften*. Ty byly (v dnešní terminologii) směsí ekonomické historie, jurisprudence, sociologie a ekonomie – zdůrazňovaly historické zvláštnosti různých „států“ a nebraly v úvahu rozdíly mezi jednotlivými disciplínami, na které se již tehdy začínal brát ohled ve Velké Británii a Francii. Samotný název *Staatswissenschaften* (státovědy) naznačoval, že jeho zastánci chtějí zaujmout přibližně stejný intelektuální prostor, který dříve ve Francii a Anglii okupovala „politická ekonomie“, a plnit tudíž tutéž funkci poskytovatele vědění, které by bylo aspoň v dlouhodobém kontextu užitečné pro stát. Tento nový vědní obor vzkvétal zvláště v druhé polovině 19. století, ale na konec podlehl útokům zevnějšku a vnitřní slabosti. V prvním desetiletí 20. století se začala německá sociální věda přizpůsobovat označením oboru užívaným ve Velké Británii. Někteří z mladších vůdčích osobností v oboru *Staatswissenschaften*, jako Max Weber, začali iniciativně vytvářet Německou sociologickou společnost. Ve 20. letech termín *Sozialwissenschaften* („sociální vědy“) vytlačil *Staatswissenschaften*.

Ve stejné době, kdy se ekonomie stávala na univerzitách zavedeným oborem – orientovaným na současnost a nomotetickým –, byl vymyšlen zcela nový obor s nově vytvořeným názvem: sociologie. Podle svého tvůrce Comta měla být sociologie královnou věd, integrovanou a sjednocenou sociální vědou, která je „pozitivní“, což je další comtovský novotvar.

Ve skutečnosti se však sociologie jako obor rozvíjela až ve druhé polovině 19. století, především v důsledku institucionální a přesunu aktivit spolků pro sociální reformu na půdu univerzit. Tyto spolky se zabývaly hlavně nespokojeností a nepokojí početně značně vzrostlého městského a dělnického obyvatelstva. Tím, že tyto sociální reformátoři přesunuli svou činnost do univerzitního prostředí, rezignovali do značné míry na své role při aktivním a bezprostředním ovlivňování legislativního procesu. Sociologie si však přesto zachovala svůj zájem o obvyčejné lidi a o sociální důsledky modernity. Zčásti z toho důvodu, že chtěli završit odluku od svého původu v organizacích pro sociální reformu, začali i sociologové rozvíjet pozitivistický přístup, který je spolu s orientací na současnost rovněž přivedl do tábora nomotetiků.

Politická věda jako obor vznikla ještě později, nikoliv proto, že by její předmět, současný stát a politika, byl méně přístupný nomotetické analýze, ale proto, že právníké fakulty odmítaly vzdát se svého monopolu v této oblasti. Odpor právnických fakult možná vysvětluje důležitost, kterou politologové přisuzovali studiu politické filozofie – někdy nazývané politická teorie, přinejmenším před takzvanou behavioristickou revolucí, k níž došlo po roce 1945. Politická filozofie umožnila novému oboru, politické vědě, uplatnit nárok na dědictví, které sahalo až k řeckým myslitelům, a přednášet o myslitelích, kteří již dlouho měli své pevné místo v učebních osnovách.

Politická filozofie však ke zdůvodnění vzniku nového vědního oboru nestačila; mohla být nadále vyučována v rámci filozofických fakult, a ve skutečnosti také byla. Politické vědě jako osamostatněnému vědnímu oboru se ale podařilo dosáhnout jiného cíle: legitimizovala ekonomii jako samostat-

ný obor. Politická ekonomie byla odmítána jako předmět z toho důvodu, že stát a trh fungují a měly by fungovat podle rozdílných principů. Z dlouhodobého hlediska logicky plynulo, že je třeba zajistit, aby se ustavilo oddělené vědecké zkoumání politické oblasti.

Kvarteto sestávající z historie, ekonomie, sociologie a politické vědy, tak jak se tyto disciplíny zformovaly jako univerzitní obory v 19. století (a fakticky až do roku 1945), nejenže provozovalo svoji činnost primárně v těch pěti zemích, kde se společně zrodilo, ale především se zabývalo popisem sociální reality oněch pěti zemí. To neznamená, že univerzity těchto pěti zemí úplně ignorovaly zbytek světa. Spíše to znamená, že dělily svá zkoumání do různých vědních oborů.

Vytváření moderního světového systému s sebou přineslo setkávání Evropanů s národy zbytku světa, a v mnoha případech také jejich podrobení. V pojmech evropské zkušenosti šlo o setkávání s dvěma značně odlišnými typy lidí a sociálních struktur. Byla to tradiční seskupení lidí, kteří žili v relativně malých skupinách – neměli systém písemných záznamů, nesdílili územně široce rozšířený náboženský systém a v porovnání s evropskou technikou byli vojensky slabí. Pro označení těchto lidí se začaly užívat rodové pojmy: v angličtině se jim obvykle říkalo „kmeny“ (tribes). V jiných jazycích byly nazývány „rasami“ (tento pojem se ovšem později přestal užívat, protože se pletl s jiným užitím tohoto pojmu, které se týkalo větších uskupení lidských bytostí rozlišených na základě barvy pleti a jiných biologických znaků). Studium těchto tradičních seskupení lidí se stalo doménou nového oboru nazývaného antropologie. Tak jako sociologie začínala převážně jako aktivita spolků pro sociální reformu probíhající vně univerzit, začínala antropologie převážně mi-

mo univerzity jako praktická činnost objevitelů, cestovatelů a úředníků koloniálních správ evropských mocností. Obdobně jako sociologie se institucionalizovala jako univerzitní obor, ale byla zcela oddělena od ostatních sociálních věd, které studovaly západní svět.

Některé první antropology sice ještě přitahovala obecná historie lidstva jako biologického druhu (a její předpokládané vývojové etapy), stejně jako první historiky přitahovala obecná historie, ale společenské tlaky vnějšího světa později nutily antropology k tomu, aby se z nich stali etnografové jednotlivých národů, obvykle těch, které žily v koloniích nebo polokoloniích jejich vlastní země. Z toho pak téměř nevyhnutelně vyplývala zcela specifická metodologie utvářená při výzkumu v terénu (a tím vyhovující požadavku vědeckého étosu empirického výzkumu) a při zúčastněném pozorování v jedné určité oblasti (vyhovující požadavku získání hlubokých znalostí o dané kultuře potřebných pro porozumění, ale tak obtížně dosažitelných v kultuře, která je vědci cizí).

Zúčastněné pozorování vždy ohrožovalo ideál vědecké neutrality, stejně jako jej ohrožovalo pokušení, aby se antropolog či antropoložka (podobně jako misionáři) stal/a zprostředkovatelem mezi lidem, který zkoumá, a evropským dobytelským světem, a to zvláště v případě, kdy byl antropolog občanem mocnosti kolonizující lid, který zkoumal (například britští antropologové ve východní a jižní Africe, francouzští antropologové v západní Africe, američtí antropologové v Guamu nebo zkoumající americké Indiány, italská antropologové v Libyi). Právě zakotvení antropologů v univerzitních strukturách mělo největší vliv na jejich reorientaci k provozování etnografie v rámci normativních předpokladů vědy.

Hledání původního „předkontaktního“ (rozumí se doba před kontaktem s euroamerickou civilizací, pozn. překl.) stavu kultur posouvalo navíc etnografy k víře v to, že se zabývali „lidmi bez historie“, jak to břítece formuloval Eric Wolf. To je mělo nasměrovat k nomotetickému, na přítomnost orientovanému postoji, jak je znám u ekonomů. Po roce 1945 se přesně tímto směrem dala strukturální antropologie. Původně ale byla prioritní potřeba ospravedlnit zkoumání rozdílnosti a obhajoba morální legitimity toho, co není evropské. A tak se podle stejné logiky, které se drželi raní historikové, antropologové bránili požadavku na formulování zákonů, prakticky povětšinou idiografickou epistemologií.

Ne všechny mimoevropské národy však mohly být označeny jako „kmeny“. Evropané se již dlouho stýkali s ostatními takzvanými „vyspělými civilizacemi“, jako je arabskoislámský svět a Čína. Tyto oblasti byly Evropany považovány za „vyspělé“ civilizace právě proto, že měly písmo, náboženský systém, které byly územně rozšířené, a byly politicky organizované (přinejmenším po delší časové období) ve formě velkých byrokratických říší. Evropské zkoumání těchto civilizací započali středověcí duchovní. Mezi 13. a 18. stoletím byly tyto „civilizace“ stále ještě vojensky dostatečně odolné vůči evropským výbojům v té míře, že vzbuzovaly respekt, někdy dokonce obdiv, avšak, abychom byli přesní, také rozpaky.

V 19. století se v důsledku dalšího evropského technického pokroku tyto „civilizace“ ovšem staly evropskými koloniemi nebo přinejmenším polokoloniemi. Orientalistika, jejímž původním domovem byla církev a jež byla původně odůvodňována jako podpora evangelizace, se stala více světovou činností a nakonec našla své místo ve vyvíjejících se oborových strukturách univerzit. Institucionalizaci orientalis-

tky ve skutečnosti předcházela zkoumání starověkých středomořských kultur, která byla v angličtině nazývána „klasická studia“, tedy zkoumání vlastního evropského odkazu. Šlo o studium civilizace odlišné od civilizace moderní Evropy, avšak nebylo s ním zacházeno stejně jako s orientalistikou. Bylo spíše považováno za historii těch národů, které byly označovány jako předchůdci moderní Evropy, na rozdíl, řekněme, od studia starověkého Egypta nebo Mezopotámie. Antická civilizace byla vysvětlována jako raná fáze jednotného a kontinuálního historického vývoje, který kulminoval v moderní „západní“ civilizaci. Byla tedy chápána jako součást jednotlivé ságy: od antiky, přes nájezdy barbarů a kontinuitu zprostředkovanou církví, dále přes renesanční znovuzačlenění řecko-římského dědictví až po vytvoření moderního světa. V tomto smyslu antika neměla svou autonomní historii, tvořila spíše prolog k modernitě. Na rozdíl od toho, ale podle stejné logiky, neměly jiné „civilizace“ svou autonomní historii; místo toho se staly námětem příběhů o dějinách, které byly zmrzeny, které se nevyvíjely a nevyvrcholily v modernitě. Klasická studia byla především studiem literatury, ačkoli se obvykle překrývala s historickým studiem Řecka a Říma. Ve snaze o vytvoření oboru odděleného od filozofie (a teologie) definovali badatelé v této oblasti svůj předmět jako kombinaci všech druhů literatury (nejen ten druh, který uznávali filozofové), umění (a jeho nového přírůstku archeologie) a takové historie, která může být provozována po způsobu nové historie (ta však s ohledem na vzácné primární zdroje nebyla tak významná). Tato kombinace v praxi přiblížila klasická studia současně se objevujícím oborům, které se zaměřovaly na národní literatury všech hlavních států západní Evropy.

Esejistický styl klasických studií vytvořil prostor pro rozmanité podoby orientalistiky, které začaly vstupovat do učebních osnov univerzit. Vzhledem ke svým výhodiskům si však orientalisté osvojili velmi zvláštní praxi. Předmětem jejich zájmu se nestala rekonstrukce diachronní posloupnosti, jako v případě evropské historie, protože o historii Orientu se nepředpokládalo, že je progresivní. Cílem bylo pochopit a ocenit soubor hodnot a praktik, které vytvořily civilizace, jež, ačkoli považované za „vyspělé“, byly nicméně chápány jako nehybné. Tvrdilo se, že takového porozumění lze nejlépe dosáhnout důkladným čtením textů obsahujících jejich moudrost; a to vyžadovalo lingvistické a filologické vědomosti i dovednosti podobné těm, které tradičně používali mniši při studiu křesťanských textů. V tomto smyslu orientalistika zcela vzdorovala modernitě a nebyla proto výrazněji poznamenána vědeckým étosem. Orientalisté, dokonce ještě více než historikové, neviděli na sociální vědě žádný klad, důsledně se vyhýbali spojení s touto oblastí a raději se považovali za součást „humanitních oborů“. Přesto ale orientalisté zaujali v sociálních vědách významné místo, protože byli po dlouhou dobu v podstatě jedinými na univerzitě, kteří se zabývali studiem sociálních realit Číny, Indie nebo Persie. Bylo samozřejmě také několik sociálních vědců, kteří se zajímali o srovnávání orientální a západní civilizace (jako byli Max Weber, Arnold Toynbee a méně systematicky Karel Marx). Ale tito učenci, kteří se zabývali srovnávacím výzkumem, se na rozdíl od orientalistů nezajímali o orientální civilizace kvůli nim samým. Jejich základním intelektuálním zájmem bylo vždy spíše vysvětlit, proč to byl západní svět, a ne ostatní civilizace, který směřoval k modernitě (nebo kapitalismu).

Je třeba se zmínit o třech oblastech, které se nikdy nestaly hlavními složkami sociálních věd: geografie, psychologie a právo. Geografie je stejně jako historie prastarým oborem. Na konci 19. století se sama obnovila jako nový obor, především na německých univerzitách, což inspirovalo obdobný vývoj i jinde. Přestože témata geografie byla primárně tématy sociální vědy, odolávala geografie začlenění do této kategorie věd. Snažila se přemostit mezeru mezi přírodními vědami, prostřednictvím svého zájmu o fyzickou geografii, a humanitními vědami, prostřednictvím svého zájmu o to, co se nazývá humanní geografie (svým způsobem tak konají geografové práci podobnou jako antropologové, avšak s důrazem na vlivy prostředí). Navíc byla geografie v období před rokem 1945 jediným oborem, který vzhledem ke svému předmětu v praxi vědomě usiloval o to, aby byl skutečně celosvětovým. To bylo její předností a možná i její zkáзой. Když se na konci 19. století studia sociální reality začala rostoucí měrou dělit do jednotlivých oborů s jasnou dělbou práce, začala se geografie se svými zobecnujícími, syntetizujícími a neanalytickými tendencemi jevit jako anachronická.

Pravděpodobně proto se geografie co do velikosti a prestiže stala chudým příbuzným a často byla spíše jakýmsi vedlejším přívěskem historie. V důsledku toho bylo zpracování tématu prostoru a místa v sociálních vědách poměrně zanedbáváno. Zaměření na pokrok a politiku organizování sociální změny zvýraznilo jako zásadní časový rozměr sociální skutečnosti a prostorový rozměr ponechalo stranou. Za předpokladu, že procesy jsou univerzální a deterministické, byl prostor teoreticky irelevantní. Pokud byly procesy sledovány jedinečnými a neopakovatelnými, stával se prostor toliko jedním z určujících prvků (a to nevýznamným) této jedinečnosti.

Podle prvního názoru byl prostor chápán jako pouhá platforma, na které se události odvíjejí nebo procesy fungují – v podstatě inertní, prostě někde a nic víc. Podle druhého názoru se prostor stal kontextem ovlivňujícím události (v idiograficky pojímané historii, v reálných mezinárodních vztazích, v „efektech sousedství“, dokonce v Marshallových externalitách). Tyto kontextové efekty byly ale většinou chápány pouze jako vlivy – rezidua, jež je třeba vzít v úvahu, abychom získali lepší empirické výsledky –, ale pro analýzu nebyly klíčové.

Sociální věda se v praxi nicméně zakládá na zvláštním, i když nepřiznaném, vidění prostorovosti. Soubor prostorových struktur, o nichž sociální vědci předpokládali, že se jejich prostřednictvím organizují životy, byly suverénními oblastmi, které kolektivně definovaly světovou politickou mapu. Taktika všichni sociální vědci předpokládali, že tyto politické hranice určují prostorové parametry dalších klíčových interakcí – sociologovu společnost, makroekonomovo národní hospodářství, politologův politický systém, historikův národ. Každý předpokládal základní prostorovou shodu mezi politickými, sociálními a ekonomickými procesy. V tomto smyslu byla sociální věda vskutku odrazem, ne-li dokonce výtvozem států, jejichž hranice chápala jako klíčové sociální omezení.

Psychologie byla jiný případ. Také tento obor se oddělil od filozofie a snažil se přetvořit do nové vědecké formy. Působnost psychologie však nebyla definována v rámci sociální oblasti, ale primárně v medicínské oblasti, což znamenalo, že její legitimita závisela na blízkosti k přírodním vědám. Psychologii tímto směrem navíc tlačili pozitivisté, kteří sdleli Comtův předpoklad („oko se nemůže dívat samo na sebe“).

Pro mnohé byla jedinou vědecky legitimní psychologií taková psychologie, která byla fyziologická, dokonce chemická. Tito psychologové se tedy snažili, aby se jejich obor dostal „mimo“ sociální vědu a stal se biologickou vědou, v důsledku čehož se na většině univerzit psychologie nakonec přemísťovala z fakult sociálních věd na fakulty přírodních věd.

Samozřejmě existovaly i takové psychologické teorie, které kladly důraz na analýzu jednotlivce ve společnosti. Tito takzvaní sociální psychologové se snažili zůstat uvnitř tábora sociálních věd. Sociální psychologie však nebyla většinou úspěšná při získání úplné institucionální autonomie a byla ze strany psychologie marginalizována stejným způsobem jako ekonomická historie ze strany ekonomie. V mnoha případech přezívala jako podbor sociologie. Je ovšem nutno podotknout, že existovaly různé druhy psychologie, které nebyly pozitivistické: například duchovědná (*geisteswissenschaftliche*) psychologie nebo tvarová či celostní (*gestalt*) psychologie.

Nejsilnější a nevlivnější teoretický proud v psychologii, který ji mohl přivést k definování sebe samé jako sociální vědy – Freudova teorie –, toho nedosáhl ze dvou důvodů. Jednak proto, že se psychoanalýza zrodila z medicínské praxe, a za druhé proto, že z ní jako z praxe její výstřednost učinila cosi jako páre, takže přední psychoanalytici vytvářeli struktury své institucionální reprodukce zcela mimo univerzitní systém. To sice napomohlo tomu, že se psychoanalýza udržela jako praktická disciplína i jako myšlenková škola, ale znamenalo to také, že v rámci univerzit se freudovské pojmy uchytily většinou jen mimo psychologické obory.

Právní studia byla třetí oblastí, která se nikdy zcela nestala sociální vědou. Právnícké fakulty existovaly odjakživa a jejich učební osnovy byly úzce spojeny s jejich klíčovou úlohou při

přípravě nových právníků. Nomoteticky orientovaní sociální vědci pohlíželi na právní vědu vždy s určitou skepsí. Zdála se jim příliš normativní a málo zakotvená v empirickém zkoumání. Její zákony nebyly vědeckými zákony. Její kontext se zdál příliš idiografický. Politická věda se od analýzy takových zákonů i jejich historie odvrátila, aby mohla analyzovat abstraktní pravidla, jimiž se řídí politické chování, a mohla z nich řádně odvodit racionálně legální systémy.

Existuje ještě jeden aspekt institucionalizace sociálních věd, o kterém je nutno se zmínit. Tento proces se prosazoval právě v době, kdy Evropa upevňovala svou nadvládu nad zbytkem světa. To přirozeně vedlo k otázce: Jak to, že tato malá část světa byla schopna porazit své rivaly a vnutit svou vůli Americe, Africe a Asii? To byla velmi závažná otázka a většina odpovědí se nepohybovala v rovině suverénních států, ale v rovině srovnávaných „civilizací“ (o kterých jsme pojednávali dříve). Byla to Evropa jako „západní“ civilizace, která dosáhla špičkových výrobních a vojenských výkonů, a ne Velká Británie nebo Francie či Německo, ať byly tyto velmoci sebevětší. Zájem o to, jak Evropa dorůstala k nadvládě světa, časově splýval s darwinistickou intelektuální proměnou. Sekularizace vědění, která byla stimulována osvícenstvím, byla potvrzena evoluční teorií. Darwinistické teorie se rozšířily daleko za rámec svého původu v biologii. Newtonova fyzika byla sice vzorem, který v metodologii sociálních věd převládá, nicméně Darwinova biologie měla na teoretizování o společnosti velký vliv, a to díky své zdánlivě nevyvrátitelné metakonstrukci vývoje a svému důrazu na pojem přžití neschopnějších.

Pojem přžití neschopnějších byl značně využíván i zneužíván a často se zaměňoval s konceptem úspěchu v prostředí

konkurence. Nepřesná interpretace evoluční teorie byla využívána k vědecké legitimizaci předpokladu, že pokrok dosáhl vrcholu v samozřejmě nadřazenosti současné evropské společnosti: teorie stadií společenského vývoje vrcholících v industriální civilizaci, liberální interpretace historie, klimatický determinismus, Spencerova sociologie. Tyto rané komparativní studie civilizací však nebyly orientovány ani tak na stát, špiše měly podobu plně institucionalizované sociální vědy. Proto se staly obětí vlivu obou světových válek, které podlomily jistý liberální optimismus, na němž byly tyto progresivní teorie civilizace založeny. A tak ve 20. století historie, antropologie a geografie odsunuly až na samý okraj to, co zůstávalo z jejich dřívějších univerzalizujících tradic, a na stát zaměřená trojice – sociologie, ekonomie a politická věda – upevnila své pozice jako jádro (nomotetických) sociálních věd.

Mezi rokem 1850 a 1945 tak byla vymezena jako oprávněná určitá oblast vědění, která byla označena jako „sociální věda“. Došlo k tomu zřizováním prvních kateder, a později oddělení⁷, na hlavních univerzitách, které nabízely kurzy vedoucí k získávání titulů v těchto oborech. Institucionalizace výuky byla doprovázena institucionální výzkumem: vydáváním specializovaných časopisů v každém oboru; založením učenných společností podle oborových struktur (nejprve národních a posléze mezinárodních); vytvořením knihovních fondů katalogizovaných podle vědních oborů.

Základním prvkem tohoto procesu institucionalizace bylo úsilí každého z vědních oborů vymezit, co je od sebe navzá-

jem odlišuje, a zejména to, čím se každý z nich liší od těch oborů, které se zdály být svým obsahem nejbližší sociálním skutečností. Počínaje Leopoldem von Rankem, Bartholdem Niebuhrem a Johannem Droysenem prosazovali historici svůj specifický vztah ke zvláštnímu typu materiálů, zvláště archivních pramenů a obdobných textů. Zdůrazňovali, že chtějí rekonstruovat minulou skutečnost tím, že ji pomocí interpretace a hermeneutického porozumění vztáhnou ke kulturním potřebám současnosti, a že chtějí studovat jevy, dokonce i ty nejkomplexnější – celé kultury a národy, jako jednotliviny a momenty (nebo částí) diachronních a synchronních kontextů.

Antropologové rekonstruovali způsoby sociální organizace národů, které se dosti lišily od západních forem. Ukazovali, že zvyky, které se z hlediska Západu zdají divné, nejsou iracionální, ale umožňují zachování a reprodukci obyvatelstva. Orientalisté studovali, vysvětlovali a překládali texty nezápadních „rozvinutých“ civilizací a přispívali k legitimizaci pojmu „světová náboženství“, což znamenalo narůsní sebestředných křesťanských pohledů.

Většina nomotetických sociálních věd nejprve zdůrazňovala to, čím se liší od historických oborů: zájmem dospět k poznání obecných zákonitostí, o kterých se předpokládalo, že ovládají lidské chování, připraveností vnímat zkoumané jevy jako případy (ne jednotliviny), potřebou rozložit lidskou skutečnost, aby mohla být analyzována, možností a žádoucností přísných vědeckých metod (jako je teoreticky založené formulování hypotéz, které jsou ověřovány pomocí přísných, a pokud možno kvantitativních, postupů), preferování systematicky vytvářené průkaznosti (např. daty empirických šetře-

⁷ Pro český překlad anglického slova „department“ nelze použít výraz katedra ani fakulta, proto pro něj v celém textu používáme výraz „oddělení“. (Pozn. překl.)

ni) a řízeným zkoumáním získaných textů a písemných zlomků.

Jakmile se sociální vědy odlišily od idiografické historie, byli sociální nomotetičtí vědci – ekonomové, politologové a sociologové – rovněž žádostiví vymezit své oblasti působnosti jako navzájem podstatně odlišné (jak v předmětu, tak v metodě). Ekonomové to učinili tím, že při zkoumání tržních operací trvali na platnosti předpokladu *ceteris paribus*. Politologové toho dosáhli tím, že omezili svůj zájem na formální vládní struktury. Sociologové pak sledovali vznikající sociální terén, který ekonomové a politologové ignorovali.

Lze říci, že to vše proběhlo většinou úspěšně. Ustavení oborových struktur vytvořilo životaschopné a produktivní předpoklady pro výzkum, analýzu i výuku, což vedlo ke vzniku značného počtu textů a knih, které dnes považujeme za dědictví soudobé sociální vědy. Okolo roku 1945 byl celý soubor oborů tvořící sociální vědy na většinu hlavních univerzit světa v zásadě institucionalizován. Tato systematizace narazila na odpor (a často na odmítnutí) ve fašistických a komunistických zemích. Německé a italské instituce se všeobecně přijímaným strukturám přizpůsobily po skončení druhé světové války a země sovětského bloku tak učinily koncem 50. let tohoto století. V období kolem roku 1945 se sociální vědy navíc jasně odlišovaly na jedné straně od přírodních věd, které zkoumaly nonhumánní systémy, a na druhé straně od humanitních oborů, které zkoumaly kulturní, mentální a duchovní produkci „civilizovaných“ lidských společností.

Po druhé světové válce, v době, kdy se zdálo, že institucionální struktury sociálních věd jsou plně rozvinuty a jasně vymezeny, se však praxe sociálních vědců začala měnit. Tím vznikla rostoucí mezera mezi touto praxí a intelektuálním

postavením sociálních vědců na jedné straně a formální organizací sociálních věd na straně druhé.

II. DISKUSE V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH OD ROKU 1945 DO SOUČASNOSTI

Obor představuje princip kontroly produkce diskursu. Obor, disciplína určuje projev jeho meze hrou jisté totožnosti, jež má podobu permanentního znovuuplatňování pravidel.

Michel Foucault⁸

Po roce 1945 hluboce ovlivnily strukturu sociálních věd, která se zformovala v předcházejícím století, tři vývojové trendy. První byla změna v politické struktuře světa. Po druhé světové válce Spojené státy značně posílily svůj ekonomický potenciál ve světě, který byl vymezen dvěma novými geopolitickými skutečnostmi: tzv. studenou válkou mezi USA a SSSR a historickým prosazením mimoevropských národů světa. Druhým trendem byla skutečnost, že během dvaceti pěti let po roce 1945 dosáhl svět největšího růstu své produkční kapacity i největšího růstu populace ve své historii, které současně znamenaly rozšíření škály lidských činností. Třetím trendem bylo následné mimořádné kvantitativní a prostorové rozšíření vysokoškolského systému po celém světě, které vedlo k tomu, že se znásobil počet profesně připravených sociálních vědců. Každá z těchto tří nových sociálních skutečností znamenala pro sociální vědy problém s ohledem na jejich historicky vzniklé formy institucionalizace.

⁸ Michel Foucault, *L'archéologie du savoir* (Paris: Éditions Gallimard, 1969), s. 224. Citováno podle českého překladu Michel Foucault, „Řád diskursu“, in: M. Foucault, *Diskurs, autor, genealogie* (Praha: Svoboda, 1994), s. 20. Překlad z franc. originálu Petr Horák.

Nesmírná síla, kterou vykazovaly Spojené státy ve vztahu k jiným státům, hluboce ovlivnila definování nejnáléhavějších problémů, které by měly být formulovány, a nejvhodnějších způsobů jejich uchopení. Naprostá ekonomická převaha USA během 15 až 25 let po druhé světové válce znamenala, že sociálněvědní bádání bylo v dosud nebyvalé míře provozováno, aspoň po určitou dobu, zejména v severoamerických institucích. To mělo přirozené vliv na to, jak sociální vědci definovali své priority. Politické prosazení mimoevropských národů pak na druhé straně znamenalo, že mnohé předpoklady sociální vědy začaly být zpochybňovány odkazem na to, že odrážejí politické prostředí období, které již skončilo nebo přinejmenším končí.

Rychlé celosvětové rozšíření vysokoškolského systému bylo doprovázeno velmi specifickými organizačními důsledky. Vytvářelo strukturální tlak na růst specializace z toho prostého důvodu, že vědci hledali niky, které by jim umožnily být původní nebo alespoň přinašet sociální užitek. Mnohem bezprostřednější důsledek spočíval v povzbuzování vzájemného pronikání sociálních vědců do sousedních oborů, aniž byly brány v úvahu rozmanité legitimizační kroky, které každá sociální věda používala ke zdůvodňování zvláštností své vyhraněné domény. Ekonomický růst pak popoháněl tuto specializační tým, že poskytoval zdroje pro jejich rozvoj.

Projevoval se ještě další organizační důsledek. Světový ekonomický růst zaznamenal kvantitativní skok, který se projevil jak v oblastech státního aparátu i podnikatelských činností, tak v oblasti výzkumu a jeho organizace. Vůdčí mocnosti začaly s ohledem na potřeby studené války značně investovat do velké vědy a tyto investice se rozšířily také na sociální vědy. Podíl prostředků určených na sociální vědy byl

malý, ale ve srovnání s předcházejícími možnostmi byla jejich absolutní velikost značná. Tyto ekonomické prostředky povzbudily další zvědecké sociálních věd. Výsledkem byl vznik center vědeckého rozvoje vynázejících se koncentrací informací a dovedností a financovaných zejména Spojenými státy a ostatními hlavními státy, nadacemi (sídlícími hlavně v USA), v menší míře také nadnárodními korporacemi.

Tam, kde byla institucionální struktura sociálních věd neúplná, podporovali vědci a instituce z USA, přímo nebo nepřímo, uplatňování zavedeného modelu s jeho zvláštním důrazem na spíše nomotetické trendy v sociálních vědách. Masivní veřejné a soukromé investice do vědeckého výzkumu bezpochyby zvýhodnily tato centra vědeckého rozvoje před orientacemi, které se zdály být méně přesné a méně politicky orientované. Ekonomický růst tak posílil na celém světě v sociálních vědách legitimizaci těch vědeckých paradigmat sociálních věd, která odpovídala technickým úspěchům stojícím v jejich pozadí. Současně však ústup politické nadvlády Západu nad zbytkem světa znamenal, že na scéně politiky, ale také sociálních věd, se začaly ozývat nové hlasy.

Důsledky těchto změn na okolní svět postupně pojednáme v podobě tří témat: (1) platnost rozdílu mezi sociálními vědami; (2) stupeň omezenosti tohoto dědictví; (3) funkčnost a pravá podoba rozdílu mezi „dvěma kulturami“.

1. PLATNOST ROZDÍLŮ MEZI SOCIÁLNÍMI VĚDAMI

V systému vědních oborů byly ustaveny tři jasné dělicí čáry, které strukturovaly sociální vědy na sklonku 19. století: rozhraní mezi studiem moderního, civilizovaného světa (historie plus tři nomotetické sociální vědy) a mezi studiem ne-

moderního světa (antropologie plus orientalistika); v rámci zkoumání moderního světa pak rozhraní mezi studiem minulosti (historie) a současností (nomotetické sociální vědy) a v rámci nomotetických sociálních věd ostré rozhranění mezi studiem trhu (ekonomie), státu (politologie) a občanské společností (sociologie). V období po roce 1945 byla každá z těchto dělicích čar zpochybněna.

Nejpozoruhodnější akademickou inovací po roce 1945 bylo pravděpodobně ustavení územních studií⁹ jako nové institucionální kategorie skupinové intelektuální činnosti. Tento pojem se poprvé objevil ve Spojených státech během druhé světové války. Během deseti let od konce války byl tento koncept v USA široce zaváděn a postupně se rozšířil na vysoké školy v ostatních částech světa. Základní myšlenka územních studií byla velmi prostá. Území představovalo rozsáhlou zeměpisnou oblast, o které se předpokládalo, že je kulturně, historicky a často jazykově jednotná. Vznikající seznam takových území byl svým charakterem dosti různorodý: SSSR, Čína (nebo východní Asie), Latinská Amerika, Střední východ, Afrika, jižní Asie, jihovýchodní Asie, východní a střední Evropa a mnohem později také západní Evropa. V některých zemích se staly předmětem územního studia Spojené státy (nebo Severní Amerika). Ne každá vysoká škola převzala přesně tyto zeměpisné kategorie, existovalo mnoho odchylek.

Územní studia se měla stát platformou jak pro rozvoj vědění, tak výuky, místem, kde se setkávají badatelé — zejména

z různých sociálních věd, často ale také z humanitních oborů a příležitostně dokonce z některých přírodních věd — na základě společně sdíleného zájmu zabývat se daným „územím“ (nebo jeho částí) v rámci svého oboru. Územní studia byla na principu „mnohooborová“. Politické důvody, které působily při jejich zrodu, byly zcela explicitní. Spojené státy potřebovaly vzhledem ke své úloze v celosvětové politice získat poznatky o běžných skutečnostech těchto různých oblastí, a také odborníky této orientace, zvláště s ohledem na to, že tyto oblasti se stávaly tak politicky aktivními. Programy územních studií měly připravovat takové odborníky. Později byly podobné programy ustaveny v SSSR i v západní Evropě a také v ostatních částech světa (např. Japonsku, Indii, Austrálii a v různých zemích Latinské Ameriky).

Územní studia vychovala v rámci této jednoduché struktury řadu osobností (aspoň pro část jejich intelektuálního života), jejichž vědněoborová příslušnost šla napříč výše uvedených tří dělicích čar: historikové a nomotetici sociální vědi se ocitli tvář v tvář antropologům a orientalistům; historikové se setkávali s nomoteticky orientovanými sociálními vědci a každý typ nomoteticky orientovaných vědců spolu navzájem. Příležitostně se zde vyskytovali geografové, historici umění, badatelé v oboru národních literatur, epidemiologové a dokonce geologové. Tito lidé připravovali společně učební osnovy, zúčastňovali se vzájemně obhajob svých studentů, setkávali se na konferencích odborníků pro územní studia, četli navzájem své knihy a publikovali v nových mezinárodních časopisech orientovaných na dané oblasti.

Ať již byly výsledky tohoto vzájemného ovlivňování jakékoliv, organizační důsledky pro sociální vědy byly nesmírné. Územní studia se sice rozvíjela v omezeném rámci multidis-

⁹ Pojem „area studies“ byl přeložen jako územní studia, neboť šlo o zkoumání pro americkou veřejnost nových sociálních skutečností na vzdálenějších územích. Nebyl použit termín „regionální studia“, který je pozdější a má jiný kontext vzniku. (Pozn. překl.)

ciplinaritý (což byl pojem, který byl diskutován již v meziválečném období), ale jejich praxe prokázala fakt, že ostré institucionální oddělení vědění je v oblasti sociálních věd značně umělé. Historikové a nomoteticky orientovaní sociální vědci (přinejmenším určitý počet z nich) se začali poprvé zabývat studiem ne-západních území. Tento průnik oborů, které byly dříve orientovány na studium západního světa, do ne-západního světa podryval logiku předcházejících argumentů, které zdůvodňovaly oddělené oblasti nazývané etnografie a orientalistika. Z toho jakoby vyplývalo, že metody a modely historické a nomotetických sociálních věd jsou použitelné pro ne-západní oblasti stejně jako pro Evropu a Severní Ameriku. Během dvou desetiletí se antropologové začali zřikat etnografie jako aktivity, již se definovali, a hledali pro svůj obor alternativní zdůvodnění. Orientalisté šli ještě dále: vzdali se svého názvu a přešli porůznu na katedry historie, filozofie, klasických studií a religionistiky, nebo na nově vytvořené katedry regionálních kulturních studií, které se zabývaly současnou kulturní tvorbou, ale i texty, jež byly tradičně předmětem zájmu orientalistů.

Územní studia ovlivnila strukturu kateder historie a také všech tří nomotetických sociálních věd. V 60. letech se již významný počet členů těchto kateder věnoval empirické práci v ne-západních oblastech světa. Jejich největší podíl byl v historii a nejmenší v ekonomii, v politologii a sociologii byl někde mezi tím. To znamenalo, že vnitrovědní diskuse v těchto oborech byly ovlivněny skutečností, že data, která byla diskutována, kurzy, které byly nabízeny studentům, a témata veřejně podporovaného výzkumu se staly v geografickém smyslu mnohem širší. Když k této geografické expanzi témat přidáme také geografickou expanzi zdrojů vědeckých sil, pak lze říci

či, že sociální situace v institucích vědění prošla v období po roce 1945 významným vývojem.

Rozpad původního intelektuálního oddělení studií západních a ne-západních území vyvolával základní intelektuální otázku, která měla širší politické důsledky. Byly tyto dvě oblasti z ontologického hlediska identické, nebo rozdílné? Dříve převládá předpoklad, že tyto oblasti jsou natolik rozdílné, že to vyžaduje, aby je zkoumaly různé obory sociálních věd. Mělo by se nyní naopak předpokládat, že mezi nimi není žádný rozdíl, který by opravňoval určitou formu analýzy ne-západního světa? Nomoteticky orientovaní sociální vědci diskutovali, zda zjištěná zobecnění (zákonitosti) jsou rovněž uplatnitelná pro zkoumání ne-západních oblastí. Pro historiky, kteří jsou orientováni více idiograficky, znamená tato diskuse seriózní otázku: Má Afrika své dějiny, nebo mají své dějiny pouze „historické národy“?

Odpovědí na tyto intelektuální spory byl v podstatě nejistý kompromis. Může být shrnut ve stanovisku, že ne-západní území byla z analytického hlediska stejná jako západní oblasti, ale ne zcela! První podobou tohoto stanoviska byla teorie modernizace. Vznikala samozřejmě na základě mnoha diskusí a (explicitních i implicitních) předpokladů obsažených v dřívějších pracích v oblasti sociálních věd, avšak literaturou o modernizaci nabyta určité specifické podoby a stala se velmi důležitou pro teoretizování v sociálních vědách. Základní teze zněla, že existuje společná modernizační cesta všech národů, pospolitostí, oblastí (a proto jsou stejné), avšak metody, pospolitosti, oblastí se nacházejí v různých fázích této cesty (a proto nejsou stejné). V pojmovém aparátu veřejné politiky byl tento přístup interpretován jako celosvětový zájem o „rozvoj“, což je pojem vymezující proces, který země

prodělala na všeobecné cestě modernizace. Zájem o modernizaci a rozvoj spojoval organizačně mnohé sociální vědy do společných projektů a stanovisek vůči veřejným orgánům. Sociální vědci pak zdůvodňovali růst veřejných výdajů na výzkum politickým závazkem států ve prospěch rozvoje.

Model modernizace a rozvoje byl charakteristický tím, že mohl být stejně dobře uplatněn v západních oblastech, a to tak, že interpretoval historický vývoj západního světa jako pokrokový a vyzrálý stav modernizace. To vytvořilo základnu pro to, že nomotetičtí sociální vědci (doposud orientovaní na současnost) začali považovat za oprávněné pracovat také s daty, která se netýkala současnosti, a to přesto, že tato data nebyla zcela úplná. Současně začali historikové uvažovat o tom, zda by jim některá zobecnění navrhovaná nomotetiky orientovanými sociálními vědci nemohla pomoci při projasňování jejich porozumění (dokonce hermeneutického porozumění) minulosti. Pokusy o přelenuť mezery mezi idiografickou historií a nomotetickou sociální vědou nezačaly až v roce 1945. Začaly mnohem dříve. Hnutí „nové historie“ ve Spojených státech na počátku 20. století a hnutí ve Francii (škola *Annales* a její předchůdci) byly takovými pokusy. Avšak teprve v období po roce 1945 začaly tyto pokusy získávat mezi historiky výraznější podporu.

Ovšem teprve v 60. letech se hledání úzké spolupráce a dokonce proplétání mezi historií a sociální vědou (resp. jejich částmi) stalo vskutku patrným a závažným jevem. V historických vědách získalo určitou podporu přesvědčení, že všeobecně přijímaný profil oboru již plně neslouží moderním potřebám. Historikové dosahovali lepších výsledků při studiu minulé politiky než minulého sociálního a ekonomického života. Historická studia se spíše soustřeďovala na udá-

losti, na motivy jednotlivců a institucí, a méně byla připravena pro analýzy anonymnějších procesů a struktur, které měly dlouhodobější povahu (*longue durée*). Struktury a procesy byly přehlíženy. To vše mělo být změněno rozšířením záběru historických studií: připojením ekonomické a sociální historie jako nezbytného oboru a jako klíče k pochopení historie v její obecnosti.

Základní změny v oboru historie byly obhajovány s pomocí příbuzných sociálních věd. Sociální vědy disponovaly nástroji, které umožňovaly studium těch dimenzí minulosti, jež se nacházely „pod“ nebo „za“ historickými institucemi, událostmi a myšlenkami (jako ekonomická změna, růst obyvatelstva, sociální nerovnost a mobilita, masové postoje a elhování, sociální protesty a vzorce hlasování) – nástroji, které historici neměli k dispozici: kvantitativní metody; analytické pojmy jako třída, očekávání spjatá s rolí či statusová inkonzistence; modely sociální změny. Někteří historikové začali nyní používat „hromadná data“, jako jsou registry sňatků, volební výsledky či daňové doklady. Z tohoto důvodu se obrátil k sociálním vědám ukáزال jako nevyhnutelný. Jak se historie (a antropologie) více otevírala kvantitativnímu výzkumu, docházelo k procesu vzájemného posilování: finanční protičedky, počet vědců a sociální legitimita se vzájemně posilují a posilují pocit sebedůvěry v intelektuální oprávněnost pojmových konstrukcí sociálních věd.

V historických vědách šlo někdy hledání změny ruky v ruce a přáním více se angažovat v sociální a kulturní kritice. Irvellio se, že historici přeceňují konsensus a fungování institucí a podceňují konflikt, deprivaci, třídní nerovnosti, etnické otázky a gender. Kritika přijatého paradigmatu se současně spojovala se zpochybňováním ustavených autorit uvnitř i vně

této profesí. Takováto revizionistická nálada někdy posilovala obrat historiků k sociálním vědám, jako například v Německu. Samotné používání analytických pojmů a teoretických přístupů bylo způsobem vyjádření nesouhlasu s ustaveným „historickým“ paradigmatem, které zdůrazňovalo hermeneutické přístupy a jazyk, jenž má být co možná nejbližší k pramenům. V tradici některých sociálních věd se nabízel specifické nástroje pro rozvoj „kritické“ historie, nebo spíše „kritické historické sociální vědy“. V jiných zemích, jako například v USA, které měly nejen jiné, méně „historicistní“ tradice v historických vědách, ale také menší tradici kritiky v sociálních vědách, byli radikální revizionističtí historikové přístupy sociálních věd přitahováni méně.

Ekonomie, sociologie a politická věda vzkrétaly v poválečném období zčásti také ve světle slávy přírodních věd. Vysoká prestiž a vliv těchto věd byly dalším důvodem, proč mnoho historiků sledovalo zajímavým navazovat na jejich práci. Ve stejnou dobu se někteří sociální vědci začali přesouvat do oblastí, které byly dříve vyhrazeny jen historikům. Tato expanze nomotetických sociálních věd do historie však měla dvě zcela rozdílné podoby. Na jedné straně šlo o aplikaci relativně specifických a úzkých teorií, modelů a postupů sociálních věd na data o minulosti (někdy dokonce i na data z minulosti) – například zkoumání vzorců volebního chování, sociální mobility a ekonomického růstu. S těmito daty bylo zacházeno jako s ostatními proměnnými nebo ukazateli v empirických sociálních vědách, tj. byla standardizována (v časových řadách), separována a korelována. To bylo někdy nazýváno „sociálněvědní historií“. Tito sociální vědci rozšiřovali oblasti, ze kterých získávali svá data, avšak vůbec nepovažovali za nutné či žádoucí změnit své postupy; samozřejmě

ne se nestali tradičními historiky. Mnozí z nich dokonce ani neočekávali, že zjistí, ani nezjistili o minulosti buď mimořádně zvláštního. Zdálo se, že data o minulosti buď potvrzují, nebo mírně modifikují obecné zákonitosti, o které jim v zásadě šlo. Přesto však pro historiky byly výsledky této práce někdy značně důležité a přispěly k jejich lepšímu porozumění minulosti.

Ze strany některých sociálních vědců – těch, kteří měli zájem o popis a vysvětlení rozsáhlé sociální změny, někdy v souladu s weberovskou, někdy marxistickou tradicí, často někde mezi tím – se však prosazoval zcela rozdílný obrat k historii. Vytvořili různé podoby toho, co bylo nazýváno „historickou sociologií“. Byli kritičtí k ahistorismu svých kolegů, kteří podle jejich názoru ztratili kontakt s mnoha nejlepšími tradicemi sociálních věd. Práce, kterou vykonávali, byla méně „vědecká“ a více „historicistní“. Vzali vážně specifické historické kontexty a položili sociální změnu do centra příběhu, který sdělovali. Jejich práce se primárně nezaměřovala na testování, modifikaci a formulování zákonitostí (např. modernizace), ale spíše užívali obecná pravidla k tomu, aby vysvětlili komplexní a měnící se jevy nebo je interpretovali ve světle těchto obecných vzorců. V 60. letech vystupovali s kritikou ahistorismu rostoucí měrou mladší sociální vědci, kteří se zaměřili na sociální kritiku. Ve své kritice „hlavního proudu“ sociálních věd tvrdili, že tyto vědy zanedbaly centrální úlohu sociální změny, podporovaly mýtus konsensu a prokazovaly naivitu, ba dokonce aroganci a sebestojnost tím, že aplikovali západní koncepty na analýzu odlišných jevů a kultur.

V případě „sociálněvědní historie“ byli sociální vědci k historii přitahováni v důsledku logiky a růstové dynamiky

svých vědních oborů. Chtěli spíše rozšířit své datové báze než „přemostit mezeru“ k historii. U „historických sociologů“ tomu tak nebylo, neboť součástí práce byla kritika převládajících metodologií. Obdobný motiv hrál roli u mnohých historiků, kteří vyzývali k používání sociálněvědních technik a generalizací. Docházelo ke sblížování prací historických (nebo historizujících) sociálních vědců a prací „strukturalistických“ historiků, které pokročilo v 70. letech, přestože mezi nimi nadále byly rozdíly ve způsobu vědecké práce: vztah k pramenům, úroveň zobecnování, stupeň narativní prezentace a dokonce i způsoby odkazování.

Tento pohyb směrem k těsnější spolupráci mezi historii a ostatními sociálními vědami však ovlivnil jen menšinu badatelů. Vedle diskusí mezi historii a sociologií probíhaly oddělené diskuse mezi historii a každou z dalších sociálních věd: ekonomik (např. „nová ekonomická historie“), politikou vědou (např. „nový institucionalismus“), antropologií („historická antropologie“) a geografii („historická geografie“). Ve všech těchto oblastech se toto sblížování částečně projevovalo ve formě prostého rozšíření datové základny uřičité sociálněvědní tradice a částečně mělo podobu obnovy diskuse o základních metodologických otázkách.

Rostoucí překrývání mezi třemi tradičními nomotetickými sociálními vědami – ekonomik, politickou vědou a sociologií – bylo méně kontroverzní. Sociologové zaujímali vedoucí úlohu a již na počátku 50. let zformovali „politickou sociologii“ a „ekonomickou sociologii“ jako důležité a stan- dardní subdisciplíny sociologie. Následovali politologové, kteří rozšířili svůj zájem mimo formální vládní instituce, definovali svůj předmět a zahrnují do něho všechny sociální procesy, které měly politické důsledky nebo záměry: studium ná-

tlakových skupin, protestních hnutí, komunitní organizace. A když některý z kritických sociálních vědců začal znovu používat pojem „politická ekonomie“, odpovéděli na to jiní, méně kritičtí, politologové pokusem dát tomuto pojmu a jeho předmětné oblasti klasičtější nomotetický nádech. Společný výsledek měl však spočívat v tom, aby se politologové více zajímali o ekonomické procesy. Poválečná nadvláda keynesiánských idejí oživila zájem ekonomů o „makroekonomii“. Tím se dělící čára mezi ekonomik a politickou vědou stala méně jasná, protože předmětem analýzy byly převážně politiky vlád a mezivládních agentur. Později začali někteří nekeynesiánští ekonomové obhajovat přednosti používání neoklasických analytických ekonomických modelů pro zkoumání otázek, které byly tradičně považovány za sociologické, jako je rodina nebo sociální deviance.

V období těsně po válce se všechny tři vědní obory začaly silně přiklánět ke kvantitativním technikám a dokonce k matematickému modelování; zejména z toho důvodu se začaly zmenšovat rozdíly v jejich metodologických přístupech. Jakmile sociální kritika začala podněcovat diskuse uvnitř těchto vědních oborů, zdály se meze pozitivistických přístupů, které kritičtější sociální vědci nacházeli ve svých oborech, v každém oboru téměř shodné. Je ovšem nutno zdůraznit, že míra takového sblížení byla relativní. Tyto tři obory byly nadále organizačně dosti rozdílné a bylo dost hlasů, které takové oddělení obhajovaly. Během let však začalo mezi těmito třemi nomotetickými obory v praxi docházet k rostoucímu překrývání v předmětu a metodologii, a to jak v případě hlavního proudu, tak kritického směru.

Celné překrývání mezi vědními obory mělo dvojí důsledek. Bylo nejen stále méně možné zjistit jasné dělící čáry me-

zi nimi podle oblastí jejich zájmu nebo podle způsobu zacházení s daty, ale každý obor se zároveň stával heterogenním, protože se rozšiřoval rozsah přijatelných předmetů zkoumání. To značně problematizovalo vnitřní soudržnost oborů i legitimitu intelektuálních předpokladů, jimiž každý obor zdůvodňoval své právo na samostatnou existenci. Jeden z požadavků řešení tohoto problému spočíval ve vytváření nových „interdisciplinárních“ názvů, jako komunikační studia, správní vědy či behaviorální vědy.

Mnozí považují rostoucí důraz na multidisciplinaritu za výraz pružné reakce sociálních věd na problémy, jimiž čelí, a na intelektuální námátky vznesené proti strukturační vědních oborů. Domnívají se, že sblížování částí sociálních věd a částí historie do podoby celostnější sociální vědy je tvůrčím přístupem, jenž zahrnuje plodné vzájemné ovlivňování a měl by být nadále podporován a rozvíjen. Ostatní nejsou tak optimističtí ohledně toho, čeho bylo dosaženo. Domnívají se, že ústup k „interdisciplinaritě“ slouží spíše k záchraně legitimity existujících vědních oborů než k překonávání slabších logik jejich rozlišování. Navrhují pak radikálnější rekonstrukci, která by překonala to, co vnímají jako intelektuální konfuzi.

Všeobecně se však oceňuje, že vývoj jasně směřuje k multidisciplinaritě; organizační důsledky tohoto trendu jsou zřejmé. Zatímco v období mezi lety 1850 a 1945 se stále zmenšoval počet názvů používaných pro klasifikaci činností v oblastech sociálních věd a vznikl relativně nepočtený seznam příjatečných názvů oborů, vyznačuje se období po roce 1945 kritickou, která má opačný směr – objevují se stále nové názvy a nacházejí příhodnou institucionální základnu: nové programy a dokonce nové katedry v rámci univerzit, nové vědecké

společnosti, nové odborné časopisy a nové kategorie třídění knih v knihovnách.

V 50. a 60. letech byla otázka platnosti rozdílu mezi sociálními vědami pravděpodobně hlavním tématem kritické diskuse. Koncem 60. let, a ještě zřetelněji koncem 70. let, se objevily ještě dvě další otázky: stupeň evropocentričnosti sociálních věd (resp. všeho vědění) a tudíž otázka, v jaké míře má být dědictví sociálních věd považováno za omezené; a otázka, do jaké míry bylo pevné rozdělení moderního myšlení do „dvou kultur“ užitečným způsobem organizování intelektuální činnosti. Přejděme nyní k těmto dvěma otázkám.

2. STUPEŇ OMEZENOSTI DĚDICTVÍ

Požadavek univerzality, obecnosti (jakkoliv vymezený) – tedy obecné relevance, obecné aplikovatelnosti, obecné platnosti (validity) – je vnitřní součástí zdůvodňování oprávněnosti ve všech akademických oborech. Je součástí požadavku na jejich institucionalizaci. Toto zdůvodňování se může opírat o morální, praktické, estetické či politické důvody, nebo o nějakou jejich kombinaci, avšak veškeré institucionalizované vědění se rozvíjí z předpokladu, že poučení z jednoho případu má významný vliv na další případ a že seznam možných případů je prakticky nekonečný. Je ovšem nutno upřesnit, že všechna taková tvrzení jsou zřídka kdy přesvědčivá jedinou provádkou. Tři hlavní součásti současného vědění (humanitní obory, přírodní vědy a sociální vědy), včetně oborů, které jsou umístěny v jejich rámci, neustále bojují na mnoha různých frontách – intelektuálních, ideologických a politických –, aby obhájily své různé požadavky na obecnost. Dochází k tomu proto, že všechny takové požadavky

jsou samozřejmě historicky specifické, pochopitelně pouze v rámci určitého sociálního systému a vždy podporované historicky danými, tedy dočasnými institucemi a praktikami.

Univerzalita jakéhokoliv vědního oboru nebo větší skupiny oborů se opírá o specifický a měnící se soubor intelektuálních požadavků a sociálních praktik. Tyto požadavky a praktiky se vzájemně doplňují a jsou navíc povzbuzovány institucionální reprodukcí nebo dělením oboru. Změna má obvykle podobu adaptace – stálého doladování jak předávání univerzálních poučení, tak i způsobů, jak jsou předávána. Historicky to znamenalo, že jakmile byl obor institucionalizován, bylo obtížné jeho univerzální požadavky úspěšně zpochybňovat, a to bez ohledu na jejich intelektuální přijatelnost.

Naděje dospět k zobecněním, jakkoliv upřímně bylo usilováno o jejich dosažení, nebyly v dosavadním historickém vývoji sociálních věd naplněny. V posledních letech byla kritika těchto nedostatků a neúspěchů sociálních věd neúprosná. Nejkrainější kritické konstatovali, že obecnost je nedosažitelným cílem. Většina sociálních vědců však stále věří, že je to důležitý a dosažitelný cíl, i když doposud byla sociální věda nepříjemně omezená. Někteří tvrdí, že nedávná kritika ze strany skupin těch, kteří byli dříve ze světa sociální vědy vyloučeni, vytváří předpoklady pro to, že opravdová univerzalita bude dosažitelná.

V mnoha směrech vznikaly největší problémy ve třech věcech nomotetických sociálních vědách. Jako model byly vzaty přírodní vědy, což vedlo ke vzniku tří druhů předpokladů, jež, jak se ukázalo, nebylo možné splnit tak, jak to stanoví univerzalistická formule: byly to předpoklad predikce a předpoklad říditelnosti, jež se oba opíraly o předpoklad kvantifi-

kovatelné přesnosti. Zatímco v oblasti, kterou si rozdělily humanitní obory, se předmět zájmu odvíjel od subjektivních preferencí výzkumníka, utvářely se nomotetické sociální vědy na předpokladu, že sociální výsledky mohou být měřeny a že na samotných měřeních se lze obecně shodnout.

Sázka, že nomotetické sociální vědy mohou vytvořit univerzální vědění, byla, jak vidíme při zpětném pohledu, dosti riskantní. V sociálních vědách – na rozdíl od přírodního světa, tak jak jej vymezují přírodní vědy – totiž v sobě předmět studia nejen zahrnuje samotné výzkumníky, ale tyto vědy jsou zároveň oblastí, ve které zkoumané osoby mohou s výzkumníky vstupovat do dialogu nebo proti nim různě protestovat. V přírodních vědách jsou výzkumné otázky řešeny bez vztahu k názorům předmětu studia. Oproti tomu lidé (nebo jejich potomci), kteří jsou předmětem zkoumání sociálních věd, vstupují do takových diskusí stále více, ať již se badatelé o jejich názor zajímají, nebo ne; ti vsak často považují takovéto obtěžování za nevídané. Toto vměšování nabývá rostoucí měrou formu námitek vůči univerzalistickým aspiracím. Nesoubhlasné hlasy – zvláště feministické (ale nejen ty) – zpochybňují schopnost sociálních věd vysvětlit skutečnost. Chcejí výzkumníkům zřejmě říci: „Vaše analýza může být vhodná pro vaši skupinu. Ale na náš případ se nehodí.“ Nebo tyto odpůrci dokonce zpochybňují samotnou zásadu univerzalizmu. Tvrdí, že to, co sociální vědy předkládají jako aplikovatelné na celý svět, představuje ve skutečnosti názory mužské menšiny lidstva. Dále pak uvádějí, že názory této menšiny ovládaly svět vědění z toho prostého důvodu, že tato menšina měla a má převahu i ve světě mimo vysoké školy. Skepse ohledně schopností sociálních věd nepředsjatiť interpretovat lidský svět předcházela jejich institucionalizaci

a byla vyjádřena v pracích významných západních intelektuálů od Herdera a Rousseaua po Marxe a Webera. Časté a běžné znevažování těchto vědních oborů jako evropocentrického/mušského/buržoazního snažení je do určité míry jen opakovaním dřívější explicitní či implicitní kritiky, kterou formulovali jak ti, kteří tyto vědy sami provozovali, tak ti, kteří stáli mimo ně; dřívější kritika však byla většinou přehlížena.

Není nikterak udivující, že sociální vědy vytvořené v Evropě a Severní Americe v 19. století byly evropocentrické. Evropský svět té doby sám sebe vnímal jako kulturního vítěze a v mnoha ohledech vítězem vskutku byl. Evropa došla svět ekonomicky i politicky. Její technické úspěchy byly podstatným prvkem tohoto tažení, a proto se zdálo logickým připisovat úspěchy dominující techniky dominující vědě a dominujícím názorům na svět. Zdálo se, že evropské úspěchy lze spojovat s úsilím o všeobecný pokrok. Prvním šokem byly obě světové války, které byly v rozporu s tím, jak si Západ činil nárok ztělesňovat morální pokrok. V roce 1945 se však západní svět opět vzpamatoval. Námitky vůči kultuře a univerzalitě západního myšlení začaly být brány vážně až poté, co byla po roce 1945 politická nadvláda Západu silně zpochybněna, a poté, co se východní Asie v 70. letech stala oblastí výrazné ekonomické aktivity. Toto zpochybnění navíc pocházelo nejen od těch, kdo měli pocit, že jsou vyřazeni z analýz sociálních věd, ale i ze samotné západní sociální vědy. Sebepochybování Západu, ke kterému dříve docházelo jen v malém okruhu lidí, se nyní rozšířilo.

Změny v rozdělení moci ve světě tak vytvářejí kontext, ve kterém vystupuje do popředí otázka kulturní omezenosti historicky vytvořených podob sociálních věd. Je paralelou ke ztrátě do té doby nezpochybněvané politické a ekonomické

nadvlády Západu na celosvětové scéně. Tato sporná otázka poměru civilizací však neměla podobu přímého konfliktu. Postoje se vyznačovaly hlubokou ambivalencí a západní i nezápadní badatelé nevytvářeli skupiny, které by měly ve vztahu k této otázce jednotné stanovisko (dostatečně přesvědčivé v protikladu k jiným skupinám). Z organizačního hlediska byly jejich vzájemné vztahy spleť. Mnoho nezápadních vědců získalo vzdělání na západních vysokých školách a ještě více jich pracovalo s epistemologií, metodologií a způsoby výstavby teorií, které jsou spojeny se západní vědou. Někteří západní badatelé, i když nemnozí, naopak dobře znali běžné myšlení nezápadních sociálních vědců a byli jim hluboce ovlivněni.

V období od roku 1945 do roku 1970 převládaly v nezápadním světě ty sociálněvědní názory, které byly dominantní v Evropě a Severní Americe. V tomto období se sociálněvědní bádání v nezápadním světě vskutku široce rozšířila, často pod vedením a s pomocí západních institucí, které prosazovaly přijetí forem vědních oborů rozvinutých na Západě jako všeobecně závazných. Sociální vědci, stejně jako političtí a náboženská vůdci, sledovali stejné poslání: prosazovali všeobecné přijetí určitých praktik v dobré víře, že tím budou maximalizovat dosažení určitých cílů, jako je například poznání pravdy. Pod heslem univerzality vědy chtěli vymezit ty formy vědění, které jsou vědecky legitimní, a ty, které jsou za hranicemi přijatelnosti. Protože převládající ideologie samy sebe definovaly jako odraz a ztělesnění rozumu, který podle předpokladu orientuje jednání a určuje všeobecné paradigma, bylo odmítnutí těchto pohledů považováno za příklon k „dobrodružství“ namísto k „vědě“ a za volbu nejistoty namísto intelektuálního a duchovního bezpečí. Během tohoto

období měla západní sociální věda nadále silné sociální postavení a využívala svých ekonomických výhod i svého duchovního předstihu k propagování svých pohledů jako pohledů příkladné sociální vědy. Takovému posláni západní sociální vědy bylo navíc značně přitažlivé pro sociální vědce ve zbytku světa, kteří viděli v přijetí těchto názorů a praktik možnost zapojit se do univerzální vědecké komunity.

Námítky upozorňující od pozdních 60. let na omezenost sociální vědy byly nejprvnějšími, ale již tehdy zásadními námítkami vůči nárokům této vědy být ztělesněním univerzality. Kritikové tvrdili, že sociální věda je ve skutečnosti omezená. Kritiku vyslovovali představitelky feminismu, odmítající mužskou orientaci těchto věd, různé skupiny namítající proti jejich evropocentristu a později četné další skupiny, které zdůrazňovaly ještě další předpojatosti zabudované do předpokladů sociálních věd. Tyto argumenty měly téměř shodnou formu, i když v historických detailech se lišily: prokazování reálné předpojatosti, tvrzení o vlivu této předpojatosti na volbu témat výzkumu a zkoumané předměty, obvinění týkající se historicky úzké sociální základny, ze které výzkumníci pocházeli, zpochybňování epistemologické opory analýz.

Při analýzách těchto kritik je důležité rozlišit epistemologické námítky od námítek politických, i když pro mnohé účastníky obou stran tohoto intelektuálního sporu byly oba aspekty propojeny. Politické námítky se týkaly rekrutování pracovníků (studentů, profesorů) do vysokoškolských struktur (ty šly ruku v ruce s obdobnými námítkami vznášenými v rámci širší politiky). Uvádělo se, že v sociálních vědách údajně existují všechny druhy „zapomenutých“ skupin – ženy, skupiny lidí ne-západního původu jako celek, „menšino-

vé“ skupiny uvnitř západních zemí a ostatní skupiny historicky vymezené jako politicky a sociálně marginální.

Jeden z hlavních argumentů, který chtěl přispět k ukončení exkluze pracovníků ze struktur vědění, upozorňoval na potenciální důsledky pro dosahování validních poznatků. Nacitu v posledních dvou stoletích zkoumala sebe sama a sama sebe definovala, a že dokonce i ti, kteří zkoumali „druhé“, měli sklon vidět je jako reflexi nebo protiklad k sobě samým. Doporučované řešení znělo následovně: pokud rozšíříme možnosti vstupu do vědecké komunity, rozšíříme tím pravděpodobně i objekty jejího zkoumání. A to se také stalo, jak vědeckých konferencích nebo názvů dnes publikovaných knih s obdobným seznamem z 50. let. To bylo zčásti přirozeným důsledkem kvantitativního růstu počtu sociálních vědců a potřeby nalézat pro ně vlastní specializaci. Bylo to ovšem zjevně také důsledkem tlaku na vytvoření širší sociální základny rekrutování nových vědců a rostoucí legitimizace nových oblastí výzkumu.

Námítky vůči omezenosti diskursu mají ovšem své hlubší opodstatnění, než je otázka sociálního původu výzkumníků. Nové hlasy mezi sociálními vědci položily teoretické otázky, které šly za dosavadní tematický rámec či předmětnou orientaci legitimních výzkumů, a dokonce i nad argument, že hodnocení prováděná z různých perspektiv jsou rozdílná. Hlasatelé těchto nových myšlenek také uváděli, že do teoretického zdůvodňování sociálních věd (a rovněž přírodních věd a humanitních oborů) jsou zabudovány předpoklady, z nichž mnohé obsahují *a priori* předsudky nebo způsoby zdůvodňování, které nemají teoretické ani empirické ověření,

a že tyto *apriorní* prvky by měly být osvětleny, analyzovány a nahrazeny ověřenějšími předpoklady.

Právě v tomto smyslu se tyto požadavky staly požadavkem na otevření sociálních věd. To však neznamená, že každý nový návrh předkládaný jménem tohoto nového teoretizování je správný nebo oprávněný. Znamená to, že úsilí o prozkoumání skrytých a neoprávněných *apriorních* předpokladů našich východních teoretických premis je eminentně důležité a představuje dnes v mnoha ohledech priority sociálních věd. Tyto nové analytické přístupy vyzývají k tomu, aby se bádání, analýzy a zdůvodňování zapojilo do reflexe toho, jaké místo a váhu zaujímá v našem teoretizování rozdílnost (rasa, pohlaví, sexuální orientace, třída).

Africký badatel Engelbert Mveng v roce 1978 napsal: „Západ s námi dnes souhlasí v tom, že cesta k pravdě vede mnohými cestami, které jsou jiné než aristotelské myšlení, tomistická logika nebo hegelovská dialektika. Sociální vědy a vědy o člověku musí být dekolonizovány.“¹⁰ Výzva k inkluzi, výzva k osvětlení teoretických předpokladů, je výzvou k dekolonizaci, tj. k transformaci mocenských vztahů, které vytvořily zvláštní formu institucionalizace sociálních věd, tak jak ji známe.

Různé teorie modernizace identifikovaly aspekty tradičních společností, které jsou v protikladu k moderní společnosti, avšak při zkoumání samotného procesu přehlížely komplexitu jejich vnitřních řádů. Na takové klíčové koncepty sociální vědy, jako je moc a identita, existují alternativní názory. V řadě ne-západních diskursů lze nalézt pojmy a způso-

by uvažování, které říkají, že moc je pomíjivá a neúčinná nebo že legitimita musí vycházet spíše z podstatného obsahu než z formálních procedur. Například použití buddhistického (podle mahajány) pojmu „maya“ pro stát či mocné vládnoucí klany neznamená trvalou přítomnost logiky moci, jež převládá v monoteistických diskurzech. Taoistický pojem legitimitní „cesty“ (*tao*) chápe legitimitu jako existenční spojení s chaotickými skutečnostmi přesahující byrokratickou legitimitu konfucianství. Buddhisté (podle mahajány) věří, že identita není absolutní a musí být doprovázena akceptováním ze strany jiných pospolitostí. V karibské oblasti (a kdekoliv mezi Afroameričany) jsou hranice mezi jazykovými, náboženskými a hudebními formami na jedné straně a etnicko-rasovými kategoriemi na straně druhé dosti pohyblivé a jednotlivci je snadno překračovali. Zatímco někteří západní sociální vědci se hanlivě zmiňovali o vzniku nadměrného počtu případů mnohonásobné identity, místní obyvatelstvo považovalo takovou situaci převážně spíše za výhodu než nedostatek.

Nyní nejde o to, abychom obhajovali přednosti alternativních názorů na moc a identitu, ale spíše o návrh, aby sociální vědy vstoupily do diskuse o samotných základech svých analytických konstrukcí. Pokud je sociální věda úsilím o hledání všeobecného vědění, potom „jiní“ nemožnou logicky existovat, neboť „jiní“ jsou částí „nás“ – onoho my, které je zkoumáno a které zkoumá.

Krátce řečeno, univerzalizmus a partikularismus nejsou nutně v protikladu. Jak lze tento omezující rámec překonat? Napětí mezi univerzalizmem a partikularizmem není novým objevem, ale během dvou staletí stále se v různých podobách vracějící klíčovou otázkou v diskusích sociálních věd.

¹⁰ Engelbert Mveng, „Récent développements de la théologie africaine“, *Bulletin of African Theology* 5, No. 9 (1983):141.

Univerzalizmus byl kritizován jako skrytá forma partikularismu a jako takový považován za utlačující. Některé věci jsou bezpochyby všeobecně pravdivé. Problém spočívá v tom, že ti, kteří mají sociální moc, mají přirozený sklon považovat běžnou situaci za všeobecnou, neboť jim přináší prospěch. Definice univerzální pravdy se tedy mění se změnami v mocenských konstelacích.

Vědecká pravda sama je historicky podmíněná. Nejde tedy jednoduše o to, co je všeobecné, ale o to, co se vyvíjí, a zda to, co se vyvíjí, je nezbytně identifikovatelné s pokrokem. Jak se mohou sociální vědy vypořádat se skutečností, že musí psát a formulovat pravdivá tvrzení o nerovném světě, ve kterém jsou sami sociální vědci zakotveni? Požadavky univerzalizmu hlásali vždy určité osoby a tyto osoby byly obvykle v opozici vůči osobám s opačnými požadavky. Fakt, že existují vzájemně si konkurující dílčí názory na to, co je všeobecné, nás nutí vážně se zabývat otázkami neutrality vědce. V přírodních vědách byl již dávno akceptován fakt, že ten, kdo měří, zasahuje do toho, co měří. V sociálních vědách, kde by toto stanovisko mělo být samozřejmější, je však nadále stanoviskem kontroverzním.

Bude užitečné zde poznamenat, že v nedávných diskusích o univerzalizmu se promíchaly tři otázky: rozlišování mezi deskriptivními a analytickými tvrzeními (oboje mohou být současně pravdivá); platnost tvrzení odážejících konkurující si zájmy (všechna mohou být rovnocenně platná a stejně založena na vlastním zájmu); otázka kritického rozumu jako základu vědecké komunikace. Chtěli bychom rozlišit, co se skrývá za univerzalizmem a partikularismem jako kategoriemi: jaké předměty (výzkumu), cíle, jazyky a metajazyky. Důraz na metajazyky a jejich kritické prozkoumání může být

jedinou cestou, pomocí které můžeme sestavit naši vlastní kombinaci všeobecného a jedinečného v předmětech, cílech a jazycích.

Je-li univerzalizmus, a všechny univerzalizmy, historicky podmíněný, existuje způsob, jak pro současnost zkonstruovat jediný relevantní univerzalizmus? Je řešením podmíněný univerzalizmus ghett, nebo univerzalizmus sociální integrace? Existuje hlubší univerzalizmus, který přesahuje formální univerzalizmus moderních společností a moderního myšlení, který přijímá protiklady v rámci univerzality? Můžeme rozvíjet pluralitní univerzalizmus podle analogie s indickým pantheonem, ve kterém má jeden bůh mnoho ztělesnění?

Ti, kteří mají méně moci, jsou vždy v určitém smyslu pod dvojným tlakem: na převládající univerzalizmus neexistuje žádná dokonalá protiodpověď. Pokud přijmou moudrost těchto univerzalizmů, dostanou se do pozice vyloučených nebo ponížených samotnými předpoklady tohoto teoretizování. Odmítají-li ale jednat v duchu převládajícího univerzalizmu, nejsou pak v rámci systému schopni adekvátně fungovat, ať politicky, nebo intelektuálně, což brání zlepšení jejich situace. Důsledkem je to, že ti, kteří jsou vyloučeni, nejprve politicky i kulturně kolísají mezi začleněním a vydělením se. Pokud je to vyčerpá, pak současný univerzalizmus někdy zcela odmítnou. V sociálních vědách se dnes setkáváme s takovými pokusy. Otázka, před kterou stojíme, spočívá v tom, jak otevřít sociální vědy, aby mohly adekvátně a plně reagovat na oprávněné námitky z omezenosti, a tak ospravedlnit požadavky na všeobecnou relevanci, aplikovatelnost či platnost.

Vycházíme z velmi silného přesvědčení, že určitý druh univerzalizmu je nutným členem diskursivního společenství. Současně uznáváme, že každý univerzalizmus je historicky

podmíněný v tom smyslu, že vytváří prostředí a prostředíky přenosu a tím i podmínky pro intelektuální diskusi, čímž se stává zdrojem intelektuální moci. Dále uznáváme, že každý univerzalizmus si sám dává odpovědi a že tyto odpovědi jsou v určitém smyslu určeny povahou vládnoucího univerzalizmu (univerzalizmů). A domníváme se, že je důležité přijmout koexistenci různých interpretací nejistého a složitého světa. Pouze pluralita univerzalizmů nám umožní pochopit bohatost sociálních skutečností, ve kterých jsme žili a žijeme.

3. PRAVÁ PODOBA A PLATNOST ROZDÍLU MEZI „DVĚMA KULTURAMI“

Od 60. let se ve struktuře vědění prosazují dvě významné změny. Přicházejí z protikladných stran univerzitní dělby vědění, ale obě podrobily kritice rozlišování mezi „dvěma kulturami“. Dlouho doutnající nespokojenost s newtonovskými předpoklady v přírodních vědách, která může být sledována přinejmenším od Poincarého na konci 19. století, se výrazně projevila: v intelektuální produkci, v počtu přívrženců a ve veřejném zviditelnění. To bylo zčásti bezpochyby důsledkem určitého tlaku na odpoutání se od čistě kvantitativního růstu, jenž hrál úlohu v bouřlivém vývoji sociálních věd. V mnohem významnější míře to ale bylo způsobeno rostoucí neschopností starších vědeckých teorií nabízet přijatelná řešení pro vznikající obtíže, jimž vědci čelili při snaze řešit problémy vyplývající ze stále složitějších jevů.

Tyto změny v přírodních vědách a matematice byly pro sociální vědy důležité ve dvou směrech. Za prvé, model nometické epistemologie, který v sociálních vědách v období po roce 1945 stále výrazněji převládal, je založen právě na

aplikaci poznatků obsažených v newtonovských pojmech na zkoumání sociálních jevů. Využíváním tohoto modelu v sociálních vědách byly odhaleny předpoklady zabudované v newtonovských pojmech. Za druhé, nejnovější vývoj v přírodních vědách zdůraznil nelinearitu proti linearitě, komplexitu oproti jednoduchosti, nemožnost odloučit od měření toho, kdo měří, a v případě některých matematiků dokonce převahu kvalitativního interpretačního hlediska, které je co do přesnosti omezenější, nad kvantitativní dokonalostí. A co je nejdůležitější, tyto vědci zdůraznili směřování času. Přírodní vědy se zkrátka začaly přibližovat tomu, čím bylo opovrhováno jako „měkkou“ sociální vědou, spíše než k tomu, co bylo nabízeno jako „tvrdá“ sociální věda. Tím se nejen začala měnit mocenská rovnováha uvnitř sociálních věd, ale také se tím zmiřovalo výrazné rozlišování mezi přírodní vědou a sociální vědou jako „superdoménami“ vědění. Zmírnění rozporů mezi přírodními a sociálními vědami však neznamenal, že by se prosazovala nějaká mechanistická představa lidstva, jak tomu bylo dříve, ale spíše to, že příroda byla pojímána jako aktivní a tvořivá.

Klasický karteziánský vědecký názor popisoval svět jako mechanismus, který je deterministický a může být cele popsán ve formě kauzálních zákonitostí, či „zákonů přírody“. Dnes mnozí přírodovědci tvrdí, že svět by měl být popisován zcela jinak.¹¹ Je to mnohem méně stabilní a mnohem složitější svět, v němž velkou úlohu hrají poruchy a odchylky a v němž klíčovou otázkou je vysvětlit, jak taková složitost vzniká. Většina přírodovědců již nevěří tomu, že makroskopické souvislosti mohou být v zásadě přímo odvozeny z jed-

¹¹ Viz Ilya Prigogine, *Les lois du chaos* (Paris: Flammarion, 1994).

noduššího mikroskopického světa. Mnozí z nich se domnívají, že komplexní systémy jsou sebeorganizující, a proto již příroda nemůže být považována za pasivní.

Nemyslí si, že newtonovská fyzika je špatná, ale domnívájí se, že stabilní a časově reverzibilní systémy, které popisuje, přestávají pouze specifickou a omezenou část skutečnosti. Newtonovská fyzika například popisuje pohyb planet, ale ne vývoj planetárního systému. Popisuje systém v rovnováze nebo ve stavu blízkém rovnováze, ale ne systémy, které mají k rovnováze daleko, tedy podmínky, které jsou stejně tak časté, ne-li častější, než rovnovážné systémy. Podmínky systému, který má k rovnováze daleko, nejsou časově reverzibilními podmínkami, v nichž k tomu, aby bylo možné předvídat budoucí stavy, dostacuje jen znát „zákony“ a výchozí podmínky. Systém, který má daleko k rovnováze, je spíše výrazem „směrování času“, jehož úloha je podstatná a konstruktivní. V takovém systému je budoucnost nejistá a podmínky jsou ireverzibilní. Zákony, které můžeme formulovat, tak vyjmenovávají pouze možnosti, nikdy jistoty.

V důsledku toho již ireverzibilita není považována za chybné vědecké zjištění, výsledek aproximací, které vyplývají z nedostatečnosti vědeckého vědění. Přírodovědci dnes spíše pracují na rozšíření formulace zákonů dynamiky tak, aby zahrnovaly ireverzibilitu a pravděpodobnost. Předpokládá se, že jen tímto způsobem mohou vědci doufat v porozumění mechanismům, které – v základní rovině – popisují pohánějí neklidný vesmír, v němž jsme zakotveni. Proto přírodní věda doufá, že skloubí ideu zákonů přírody s ideou událostí, novosti a kreativity. V určitém smyslu lze předpokládat, že nestabilita hraje u fyzikálních jevů obdobnou úlohu jako Darwinův přirozený výběr v biologii. Přirozený výběr je nut-

nou, ale nikoliv postačující podmínkou vývoje. Některé druhy se objevily teprve nedávno; jiné přezívají po stovky milionů let. Obdobně nutnou podmínkou vývoje je existence pravděpodobností a narušení časové symetrie.

Význam analýzy komplexních systémů pro sociálněvědní analýzu je dalekosáhlý. Historicky podmíněné sociální systémy jsou zcela jasně složeny z četných a vzájemně se ovlivňujících jednotek, charakterizovaných vznikem a vývojem usazené hierarchické organizace a struktury i komplexním časoprostorovým chováním. Na rozdíl od typu komplexity, kterou se vyznačují nelineární dynamické systémy s pevnými mikroskopickými mechanismy interakce, jsou historicky podmíněné sociální systémy složeny z jednotlivých prvků, které jsou schopny se adaptovat a učit na základě své zkušenosti. Tím vzniká nová úroveň komplexity (obdobná jako v případě evoluční biologie a ekologie), která přesahuje nelineární dynamiku tradičních fyzikálních systémů.

Metody analýzy komplexních systémů byly již aplikovány v nejrůznějších oblastech, jako je problém vztahu mezi stochasticky utvářenými inovacemi a dlouhodobými ekonomickými cykly, které vykazují charakteristiky deterministického chaosu. Dále jimi může být objasněno, jak mohou být konkurující si techniky – v podmínkách rostoucích výnosů různého druhu – „zakonzervovány“, a to bez ohledu na existenci dokonalějších alternativ. Konceptuální rámec předkládaný rozvinutými přírodními vědami v podobě evolučních komplexních systémů nabízí sociálním vědám celistvý soubor idejí, jež je v souladu s dlouho známými názory v sociálních vědách, zvláště sdílenými těmi, kteří vzdorovali formám nomotetické analýzy inspirované vědou založenou na lineární rovnováze. Vědecká analýza opírající se o dynamiku ne-

rovnovážných stavů, se svým důrazem na četné a rozmanité budoucnosti, bifurkaci a volbu, historickou závislost a, pro některé, s důrazem na vnitřní a bytostnou neurčitost, dobře souzní s významnými tradicemi sociálních věd.

Druhá velká námitka vůči tripartitní dělbě vědění do tří velkých oblastí vyplývala z humanisticky orientovaného ukončení napětí mezi dvěma kulturami. Tato námitka vzešla z toho, co můžeme obecně nazvat „kulturní studia“ (cultural studies). „Kultura“ byla sice pojmem, který byl dlouho znám antropologům a badatelům v humanitních oborech, ale obvykle bez naplnění oním novým, poněkud političtějším nábojem. Zkoumání kultury se jako kvaziobor značně rozšířilo, včetně studijních programů, časopisů, společností a knihovních fondů. Tato námitka obsahovala tři hlavní témata, z nichž žádné není nové. Novým je snad jejich vzájemné pojetí, které prokázalo takovou sílu, že tyto názory poprvé za dvě stě let podstatně ovlivnily institucionální sféry prouduce vědění – poprvé od doby, co věda, určitá věda, nahradila filozofii, určitou filozofii, v jejím postavení hlavního legitimizačního prostředku vědění.

V kulturních studiích se jedná o následující tři vzájemně propojená témata: za prvé, klíčový význam „gender studies“ a všech možných „nevrocentrických“ studií orientovaných na zkoumání historicky podmíněných sociálních systémů; za druhé, význam lokální a výrazně situační historické analýzy, kterou mnozí spojují s novým „hermeneutickým obratem“; za třetí, posuzování hodnot obsažených v technickém pokroku a jejich srovnávání s ostatními hodnotami. Zkoumání kultury sice přitahovalo badatele ze všech vědních oborů, avšak zvláště populární bylo ve třech skupinách: mezi literárními vědci všeho druhu, kteří tím legitimizovali svůj

zájem o současnou sociální a politickou scénu; mezi antropology, z nichž mnohým tento nový důraz nabízel oblast, která mohla nahradit (nebo aspoň soutěžit s) etnografií, jež ztrácela svou určující úlohu v tomto vědním oboru; a mezi těmi, kdo se angažovali v novém kvazioboru, jenž se orientoval na „zapomenuté“ lidi modernity (na ty, kteří byli opomíjeni z důvodu pohlaví, rasy, třídy ap.) a nabízel jim teoretický („postmoderní“) rámec pro podrobné zpracování těchto rozdílností.

Již jsme diskutovali o pokusech překonat omezené dědicství sociálních věd. Čím tato diskuse přispěla k vyjasnění otázky o platnosti rozlišování mezi dvěma kulturami? Při vymezování otázky dvou kultur byl vždy uplatňován určitý nevslovený, ale zcela reálný předpoklad, že věda je racionálnější, „tvrdší“, přesnější, silnější, serióznější, účinnější, a proto mnohem důležitější než filozofie nebo umění a literatura. Nevysloveně se předpokládalo, že je modernější, evropsější a mužštější. Právě na tyto nevslovené předpoklady reagovali přívrženci gender studies a „nevrocentrických“ studií tím, že svá hlediska a požadavky prosazovali v rámci přehodnocení kulturních studií.

V podstatě stejný problém vznikal při otázce, která byla někdy formulována v podobě protikladu lokální versus univerzální a jindy jako čínel versus struktura. Struktury a/nebo univerzální byly považovány za něco neosobního, věčného nebo přinejmenším dlouhodobého, co je mimo kontrolu či vliv člověka – ale ne mimo vliv kohokoliv: struktury se zdály být ovladatelné racionálními vědeckými odborníky, ale ne obyčejnými lidmi a také ne skupinami, které mají v rámci těchto struktur slabší postavení. S odvoláním na trvalé působení struktur se při analýze sociálních jevů tvrdilo, že sociální

mobilizace je irrelevantní a že tedy pokusy slabších skupin změnit svou situaci nemají smysl. Univerzální se chápalo jako vzdálené, zatímco „lokální“ se zdálo bezprostřední. V lokálním prostředí se ústřední význam pohlaví a rasy/ethnicity pro analýzu zdál samozřejmý. Čím více se toto prostředí stávalo celosvětovým, tím obtížnější se stávala účinná prezentace alternativních perspektiv, obrana alternativních zájmů a prosazování alternativních epistemologií.

Třetím prvkem, který rozhodl o přijetí kulturních studií, byl projev skepse ohledně přínosů technického pokroku. Míra této skepse se pohybovala od mírného pochybování až k zásadnímu odmítání produktů techniky. Jejím politickým projevem byl široký proud ekologických zájmů i hnutí a intelektuálním projevem návrat hodnot do popředí vědecké analýzy (což někteří nazývají návratem filozofie). Tváří v tvář ekologické krizi byly zpochybněny univerzální nároky techniky. Postmoderní skepticismus nahrazoval moderní kriticismus a téměř všechny takzvané velké teorie byly napadány za to, že představují vysoce abstraktní způsob teoretizování. Kulturní logický vliv bylo možné vnímat ve všech vědních oborech. Hermeneutické přístupy znovu získaly postavení, které předtím ztratily. Ústředním bodem diskuse se v různých oborech stal jazyk, a to jednak jako předmět zkoumání, jednak jako klíč k epistemologické sebereflexi oboru.

Kulturní studia sice nabídla řešení některých existujících problémů, ale zároveň vytvořila problémy jiné. Důraz na činitele a význam vede někdy k téměř voluntaristickému odmítání reálných strukturálních omezení lidského chování. Zdůrazňování významu lokálních prostředí může vést k odmítnutí širších historických vazeb. Postmoderní skepticismus vedl často k radikálnímu antiteoretickému postoji, který odmítá

ostatní perspektivy, jež jsou vůči omezením pozitivistického přístupu stejně kritické. Stále věříme, že hledání spojitosti je pro reorganizovanou historickou sociální vědu trvalým zázkem.

Rozvinutí kulturních studií mělo na sociální vědy vliv, který je do určité míry analogický s novými trendy vývoje vědy. Stejně jako nové argumenty přírodovědců podřívají organizační dělbu mezi superdoménami přírodních a sociálních věd, ve stejné míře argumenty přivrženců kulturních studií podřívají organizační dělbu mezi superdoménami sociálních věd a humanitních oborů. Tyto kulturní logické projekty se staly výzvou pro všechna existující teoretická paradigma, dokonce i pro ta, která kritizovala hlavní proud nomotetických sociálních věd. Podporu pro takové názory lze nalézt v různých humanitních oborech a v oborech sociálních věd; mají formu intelektuální spolupráce, která ignoruje tradiční hranice mezi humanitními obory a sociálními vědami.

Před rokem 1945 byly sociální vědy rozděleny do dvou kultur. Objevovala se řada hlasů, jež je vyzývaly, aby se rozpustily – buď splynutím s přírodovědou, nebo s humanitními obory, podle toho, kdo čemu dává přednost. Sociální vědy tak vlastně byly vyzývány, aby přijaly tvrdou realitu koncepcí dvou kultur a připojily se k jedné nebo druhé *za jejich podminek*. K objeovování společných témat a přístupů dnes dochází na jiných základech než v minulosti. Přírodovědci mluví o směřování času, což bylo vždy klíčovým tématem humanitního křídla sociálních věd. Literární vědci zase hovoří o „teorii“. Toto teoretizování je sice hermeneutické a zaujaté, nicméně o sobě prohlašuje, že ovládá vyprávění příběhů; literární vědci totiž nikdy nebyli zvyklí teoretizovat. Toto bezpochyby není typ teorie, který převládal v práci vědeckějšího

křídla sociálních věd. Nicméně pro skupinu těch, kteří považují tento pojem za významný, je přinejmenším důležitá informace, že představitelé kulturních studií začali používat „teorii“ jako klíčové slovo.

Nemůžeme mluvit o skutečném opětovném sblížení mezi četnými podobami dvou (nebo tří) kultur. Probíhající diskuse však zpochybnily jasnost tohoto rozlišení. Zdá se, že se pohybujeme směrem k méně dichotomickému pohledu na četné oblasti vědění. I když je to s podivem, změny názorů ve všech oblastech se dějí spíše směrem k tradičním stanoviskům sociálních věd, než aby se od nich vzdalovaly. Lze tedy říci, že koncepce dvou kultur začíná být překonávána? To je prozatím příliš předčasně tvrzení. Lze však mít za to, že třístranná dělba mezi přírodními vědami, sociálními vědami a humanitními obory již není tak samozřejmá, jak se kdysi zdála. Je také nyní zřejmé, že sociální vědy již nejsou chudými příbuznými, kteří jsou roztrženi mezi dva protikladné klasy přírodních věd a humanitních oborů. Staly se naopak místem jejich opětovného potenciálního usmírování.

III. JAKOU SOCIÁLNÍ VĚDU MÁME NYNÍ BUDOVAT?

V jakékoli sociální situaci existuje pouze omezený počet způsobů, pomoci nichž se můžeme vyrovnat s konfliktem hodnot. Jedním je prostorové odloučení... Jiným, aktivnějším, je vystoupení (ze sociálních svazků)¹²... Třetím způsobem, jak se vypořádat s individuálními nebo kulturními rozdíly, je dialog. Zde může konflikt hodnot fungovat pozitivně – může se stát prostředkem rozšířené komunikace a sebedorozumění... konečně může být konflikt hodnot vyřešen použitím síly nebo násilí... V globalizující se společnosti, ve které nyní žijeme, se první dvě z těchto možností stávají značně omezenými.

Anthony Giddens¹³

Jaké jsou důsledky četných diskusí, které probíhají v sociálních vědách od roku 1945, pro sociální vědu, kterou bychom měli dnes budovat? A čeho se vlastně tyto důsledky týkají? Intelektuální důsledky těchto diskusí neodpovídají zcela organizační struktuře společenských věd, kterou jsme zdědili. Když začneme hledat řešení vyplývající z těchto intelektuálních diskusí, musíme se rozhodnout, co je nutno činit v organizačním smyslu. Může se ukázat snazším diskutovat než reorganizovat.

Nejnáléhavější otázkou je organizační struktura sociálních věd samých. Byly to disciplíny, které byly určeny k tomu, aby

¹² Doplnil překladatel.

¹³ Anthony Giddens, *Beyond Left and Right* (Stanford: Stanford University Press, 1995), s. 19.

připravovaly budoucí vědce, a dělaly to efektivně. V celkovém pohledu však příprava studentů nebyla tím neúčinnějším mechanismem kontroly. Silnější byla skutečnost, že vědní obory měly vliv na vzorce kariéry badatelů poté, co ti dokončili svá studia. Na univerzitách a ve výzkumných strukturách byl jak na obsazení míst vyučujících, tak výzkumníků požadován doktorát (nebo jeho ekvivalent), a pro většinu míst to musel být doktorát dosažený v určitém specifickém vědním oboru. Pro většinu vědců bylo a stále je publikování ve významných i méně významných vědeckých časopisech oboru, ke kterému je vědec organizačně přičleněn, považováno za důležitý krok pro kariérní vzestup.

Vysokoškolským studentům je stále (a důrazně) doporučováno získat hodnost ve vědním oboru, který je považován za standardní. Vědci se zúčastňují zejména národních a mezinárodních setkání v rámci svých oborů. Struktury vědních oborů zakrývaly své členy ochrannou clonou a dávaly pozor na to, aby hranice oborů nebyly příliš překračovány.

V některých vědních oblastech začaly být oborové předpoklady narušovány, což nabýlo na důležitosti po roce 1945. Celosvětové série seminářů a konferencí, které jsou v posledních desetiletích pro vědeckou komunikaci klíčové, získávají své účastníky zejména podle specifických témat – ve většině případů bez ohledu na přináležitost k vědnímu oboru. Stále více hlavních vědeckých časopisů dnes vědomě ignoruje hranice mezi obory. A četné nové kvaziobory či „programy“, které vznikly v uplynulém půlstoletí, jsou samozřejmě často, či dokonce obvykle, reprezentovány osobami, které mají vzdělání v různých oborech.

A co je nejdůležitější, zuří stálý boj o získání zdrojů, který se v posledních letech zosílil z důvodů rozpočtových omeze-

ní, ke kterým dochází po dlouhém období růstu rozpočtových zdrojů. Nově se objevující kvazioborové struktury kládou větší nároky na univerzitní zdroje a usilují o přímější kontrolu jmenování vedoucích pracovníků, čímž přirozeně ubírají moc existujícím hlavním oborům. Skupiny, které jsou v této bitvě momentálně hůře financovány, se snaží formulovat abstraktní intelektuální zdůvodnění pro navrhované změny v rozdělování zdrojů. A právě zde nastane hlavní organizační tlak na restrukturalizaci sociálních věd. Problém spočívá v tom, že tlak k propojování organizačních struktur na základe nových intelektuálních kategorií se liší podle zemí i univerzit. Navíc tato iniciativa vychází často spíše od úředníků, jejichž zájmy jsou obvykle rozpočtové a nikoliv intelektuální, než od aktivních vědců. Nejbližší období se bude vyznačovat organizačním rozptýlením a množstvím názvů, čímž se bude podobat situaci první poloviny 19. století. Tím chceme říci, že proces ustavování oborů, řekneme mezi roky 1850 a 1945, snižoval počet kategorií, do kterých mohla být sociální věda rozdělena v rámci omezeného seznamu, který je nám dnes znám a byl z větší části celosvětově přijat. Vysvětlili jsme, jak a proč se tento proces začal od té doby ubírat jiným směrem. Chtěli bychom nyní uvažovat o racionálně vznikajících struktur.

Tyto organizační problémy jsou samozřejmě více než směsicí nepřítisť jasně vymezených struktur tří velkých oblastí vědění – přírodních věd, sociálních věd a humanitních oborů. Proto se stává otázkou nejen možná proměna organizačních hranic v rámci oborů sociálních věd, ale také možná proměna větších struktur – tzv. fakult. Boj o hranice samozřejmě neustává. Přicházejí ale okamžiky, kdy to, po čem se volá, jsou větší a nikoliv menší reorientace. Rané 19. století

bylo předzvěstí takových podstatných reorientací, které jsme zde popsali. Otázkou, která před námi stojí, je, zda 21. století bude dalším takovým obdobím.

Existuje ještě třetí stupeň, na kterém se může odvíjet strukturní změna. Strukturní změna není jen otázkou hranic mezi katedrami v rámci fakult a mezi fakultami v rámci univerzity. Část strukturní změny zahrnovala v 19. století oživení univerzity jako ohniska tvorby a reprodukce vědění. Značné rozšíření univerzitního systému po celém světě, měřeno počtem institucí, vyučujících a studentů, ke kterému došlo po roce 1945, vedlo k přesunu výzkumných činností do stále „vyšších“ stupňů vzdělávacího systému. Před rokem 1945 ještě někteří výzkumníci učili na středních školách. Okolo roku 1990 tomu nejenom již tak nebylo, ale mnozí vědci dokonce odmítali, jak jen mohli, učit na prvních nebo nižších stupních univerzitního systému. Dnes dokonce někteří odmítají vést doktorandy. Výsledkem toho je vzrůstající počet „ústavů pokročilých studií“ a dalších institucí, které neprovozují výuku.

Obdobně byla ústředním místem intelektuální komunikace v 19. století národní setkání učenců a národní vědecké časopisy. Jakmile se tyto struktury přeplnily, byly do jisté míry nahrazeny konferencemi a semináři, které od roku 1945 celosvětově vzkvétaly. Nyní je toto pole rovněž zahlceno a pozoruujeme vznikání malých trvalejších struktur fyzicky oddělených vědců, které je samozřejmě podněcováno pokrokem v komunikačních možnostech nabízených elektronickými systémy. Veškerý tento vývoj otevírá přinejmenším otázku, zda v příštích padesáti letech univerzity jako takové nadále zůstanou hlavní organizační základnou vědeckého výzkumu. Nebo by je skutečně významným způsobem mohly nahradit jiné struktury – nezávislé výzkumné ústavy, ústavy pokroči-

lých studií, sítě a epistemologické komunity využívající elektronická zařízení? Tento vývoj může znamenat velmi pozitivní přizpůsobení se problémům, které souvisejí s nebyvalým rozmachem univerzitních struktur. Pokud se ale považuje za žádoucí nebo nevyhnutelné, aby se výzkum výrazně oddělil od výuky a od univerzitního systému, bude tento vývoj vyžadovat vynaložení mnohem většího úsilí k získání legitimacy před veřejností. V opačném případě ztratí vědecký výzkum materiální základnu své podpory.

Tyto organizační problémy, které nejsou samozřejmě omezeny jen na sociální vědy, vymezují kontext, uvnitř něhož bude docházet k intelektuálnímu vyjasňování problémů. Existují pravděpodobně tři centrální teoreticko-metodologické otázky, které vyžadují dosažení nového heuristického kontextu, tak aby byl umožněn plodný pokrok vědění. První otázka se týká vztahu výzkumníka k výzkumu. Na počátku století charakterizoval Max Weber cestu moderního myšlení jako „odkouzlení světa“. Je třeba upřesnit, že tento pojem pouze popisoval proces, který se vyvíjel během několika století. V díle *La nouvelle alliance* volají Ilya Prigogine a Isabelle Stengersová po „opětovném ‚zakouzlení‘ světa“. Koncept odkouzlení světa představoval hledání objektivního vědění nezávislého zjevenou a/nebo přijatou moudrostí či ideologií. V sociální věděch se požadovalo, aby historie nebyla přepisována pod vlivem vládnoucích struktur. Tento požadavek byl podstatným krokem v osvobození intelektuální činnosti od paralyzujících vnějších tlaků a od mytologie, a je nadále platný. Nepřejeme si, aby se kyvadlo vrátilo a abychom se znovu ocitli v takové situaci, ze které se nedalo odkouzlení světa zachránit.

Volání po „opětovném ‚zakouzlení‘ světa“ je něčím jiným. Nejedná se o volání po mystifikaci. Je to volání po zboření umělých hranic mezi člověkem a přírodou, po poznání, že oba tvoří součást jednotného vesmíru rámovaného proudem času. Opětovné „zakouzlení“ světa má ještě více osvobodit lidskou mysl. Problémem bylo to, že ve svém úsilí o osvobození lidského ducha nabízel koncept neutrálního vědce (pro-sazovaný ne Weberem, ale pozitivističkou sociální vědou) pro dosažení chvályhodného cíle nemožné řešení, spočívající v osvobození vzdělávání od svěmocné ortodoxie. Žádný vědec, muž nebo žena, nemůže být nikdy vytržen ze svého fyzického a sociálního kontextu. Každé měření je pokusem o zaznamenání skutečnosti, který tuto skutečnost současně mění. Každá konceptualizace stojí na filozofických předpokladech. Široce rozšířená víra ve fiktivní neutralitu se časem stala hlavní překážkou růstu pravdivosti hodnoty našich poznatků. Je-li to velkým problémem pro přírodovědce, stává se to o to větším problémem pro sociální vědce. Převedení požadavku opětovného „zakouzlení“ světa do rozumně fungující praxe nebude jednoduché. Ale pro sociální vědce je to náležitý úkol.

Druhou otázkou je, jak znovu propojit čas a prostor jako vnitřní proměnné našich analýz a nejen jako pouhé neměnné fyzikální skutečnosti, v jejichž rámci sociální svět existuje. Pokud považujeme pojmy času a prostoru za sociálně konstruované proměnné, které svět (a vědec) používá k ovlivnění a interpretaci sociální skutečnosti, je nezbytné, abychom rozvinuli takovou metodologii, která by nám umožnila umístit tyto sociální konstrukce do centra našich analýz – ovšem tak, aby nebyly považovány za zcela libovolné jevy nebo takto používány. V té míře, jak v tom uspějeme, ztratí zastaralé

rolišování mezi idiografickými a nomotetickými epistemologiemi jakýkoliv poznávací význam, který ještě má. Je nicméně snazší o tom mluvit než to udělat.

Třetí otázkou je, jak překonat umělé oddělení, vzniklé v 19. století, mezi údajně autonomními sférami – politickou, ekonomickou a sociální (nebo kulturní či sociokulturní). V běžné praxi sociálních vědců jsou tyto hranice de facto často ignorovány. Běžná praxe však není v souladu s oficiálními názory hlavních disciplín. Otázka existence těchto oddělených sfér musí být řešena přímo, nebo spíše znovu plně otevřena. Pokud se to stane a začnou se zakotňovat nové formulace, pak se snad vyjasní intelektuální základna pro restruktu-raci vědních oborů.

Poslední upozornění. Pokud vědec nemůže být „neutrální“ a čas a prostor jsou vnitřní proměnné jeho analýzy, pak výsledkem interakce vědců z různých míst vyznačujících se odlišnými perspektivami (včetně odlišností plynoucích z pohlaví, rasy, třídy a jazykové kultury) a tato celosvětová interakce musí být opravdová, nikoliv pouze formální zdvořilost zakrývající převažující vliv jedné části světové vědecké obce. Takové celosvětové vztahy nebude vůbec snadné organizovat smysluplným způsobem. To je tedy další překážka na naší cestě. Avšak překonání této překážky může být klíčem k překonání všech ostatních.

Jaké závěry tedy můžeme udělat o možných krocích, které lze podniknout k „otevření sociální vědy“? Neexistuje žádný snadno dostupný plán, na jehož základě můžeme provádět jakoukoliv reorganizaci struktur vědění. Jde nám spíše o podporu kolektivní diskuse a přípravu návrhů cest, kterými lze dosáhnout řešení. Zdá se nám, že dříve, než budeme uvažo-

vat o návratu na restrukturalizaci, stojí za to šířeji diskutovat a analyzovat několik hlavních dimenzí. Jde o (1) důsledky odmítnutí ontologického rozlišení mezi člověkem a přírodou, které je zakořeněno v moderním myšlení přinejmenším od Descarta; (2) důsledky odmítnutí toho, aby stát byl považován za jediný možný a/nebo primární činitel určující hranice, v jejichž rámci dochází k a má být analyzováno sociální jednání; (3) důsledky uznání věcného napětí mezi jedním a mnoha, obecným a jedinečným, jako stálého rysu lidské společnosti a ne jako anachronismu; (4) typ objektivity, který je přijatelný ve světle vyvíjejících se předpokladů vědy.

1. LIDÉ A PŘÍRODA

Sociální vědy se vyvíjejí směrem k rostoucímu respektování přírody a přírodní vědy se současně vyvíjejí směrem k pochopení vesmíru jako nestálého a nepředvídatelného. Tím se prosazuje představa o vesmíru jako o aktivní skutečnosti a ne jako o automatu ovládaném lidmi, kteří jsou nějakým způsobem vyděleni z přírody. Konvergence mezi přírodními a sociálními vědami se prosazuje tou měrou, jak jsou obě vědní oblasti nahlíženy jako vědy zabývající se komplexními systémy, v nichž je budoucí vývoj výsledkem dočasně ireverzibilních procesů.

Někteří sociální vědci reagovali na nedávné objevy behaviorální genetiky požadavkem, aby se sociální vědy orientovaly více biologicky. Na základě poznatků z projektu lidského genomu dokonce někteří oživovali myšlenky genetického determinismu. Domníváme se, že sledování této cesty by bylo v sociálních vědách vážnou chybou a krokem zpět. Tušíme, že hlavní poučení z nedávného vývoje přírodních věd spočí-

vá v tom, že komplexita sociální dynamiky by měla být brána s větší vážností než předtím.

Utopie jsou součástí předmětu zájmu sociálních věd, což neplatí pro přírodní vědy; a utopie se samozřejmě musí zakládat na existujících tendencích. Ačkoliv je nám nyní jasné, že neexistuje žádná budoucí jistota a že ani existovat nemůže, představy o budoucnosti přesto ovlivňují jednání lidí v přítomnosti. Ve světě, v němž je jistota vyloučena, nemůže univerzita zůstat stranou, i když se úloha intelektuála nutně mění a představa neutrálního vědce je, jak jsme ukázali, silně zpochybněna. Pojmy, s nimiž pracují utopie, se týkají představ o možném pokroku, ale jejich realizace nezávisí tolik na pokroku přírodních věd, jak se dříve myslelo, ale spíše na růstu lidské tvořivosti, na sebevyjádření člověka v tomto složitém světě.

Přecházíme od sociální minulosti plně protichůdných jistot, ať už souvisely s vědou, etikou nebo sociálními systémy, k současnosti vyznačující se závažným tázáním, včetně tázání po vnitřních možnostech jistot. Snad jsme svědky konce určitého typu racionality, který již není vhodný pro naši dobu. Zdůraznění, po kterém voláme, je zdůrazněním komplexity, časovosti a nestability, což dnes koresponduje s transdisciplinárním hnutím, které nabývá na síle. Není to v žádném případě výzva k opuštění konceptu substanciální racionality. Jak výstižně poznamenal Whitehead, projekt, který je nadále klíčový jak pro badatele lidského sociálního života, tak pro přírodovědce, se týká stozumitelnosti světa: „vytvoření koherentního, logického, nepopíratelného systému obecných idejí, s jejichž pomocí může být interpretován každý prvek naší zkušenosti.“¹⁴

¹⁴ A. N. Whitehead, *Process and Reality*, upr. vyd. (New York: Macmillan, 1978), s. 3.

2. STÁT JAKO JEDNOTKA ANALÝZY

Při volbě možných budoucností představují zdroje závaznou politickou otázku. Celosvětově se projevuje požadavek rozšiřování účasti na rozhodování. Vyzýváme společenské vědy, aby se otevřely těmto otázkám. To však v žádném případě není volání po sociální fyzice, tak jak byla provozována v 19. století. Spíše jde o uznání toho, že i když vysvětlení, která můžeme učinit o historickém strukturování přírodního univerza a lidské zkušenosti, nejsou v žádném případě identická, nejsou ani protikladná a obě jsou vztažena k evoluci. Během uplynulých dvou set let přenášel skutečný svět své běžné politické problémy na intelektuální činnost a nutil učence, aby vzhledem k důsledkům jedinečných jevů pro bezprostřední politickou situaci tyto jevy definovali jako obecné. Otázkou je, jak uniknout poměrně omezením současnosti, abychom se dostali k dlouhodobějším, trvalejším a užitečnějším interpretacím sociální skutečnosti. Při nutné diferenciaci a specializaci sociálních věd jsme možná věnovali příliš málo pozornosti jednomu obecnému sociálnímu problému, který vyplývá z tvorby vědění: jak nevytvářet propast mezi těmi, kteří vědí, a těmi, kteří nevědí.

Odpovědnost za překonání těchto bezprostředních tlaků nenesou jen samotní aktivní sociální vědci; nese ji také intelektuální byrokracie – univerzitní administrátoři, vědecké společnosti, nadace, vládní agentury zodpovědné za vzdělání a výzkum. Tato odpovědnost vyžaduje uznat jako skutečnost, že hlavní problémy, kterým čelí komplexní společnost, nemohou být vyřešeny jejich rozkladem do malých částí, jež se zdají být snadno analyticky zvládnutelné, nýbrž spíše pokusem zabývat se těmito problémy, lidmi a přírodou, v jejich komplexitě a vzájemných vztazích.

Sociální vědy byly značně orientovány na stát v tom smyslu, že státy evidentně utvářely samozřejmé rámce, v nichž probíhaly procesy analyzované sociálními vědci. To platilo zejména pro ty sociální vědy, které se věnovaly především bádání o (přínejmenším do roku 1945) západním světě – pro historii a trojici nomotetických sociálních věd (ekonomii, politickou vědu a sociologii). Je třeba upřesnit, že ani antropologie, ani orientalistika se nesusoustředovaly na stát, což bylo dáno tím, že oblasti, které tyto badatelé zkoumali, nebyly považovány za místa moderních sociálních struktur. Moderní sociální struktury byly implicitně spojovány s moderními státy. Po roce 1945, spolu s rozmachem územních studií a následným rozšířením empirického pole působnosti historie a tří nomotetických sociálních věd na ne-západní svět, se i tyto ne-západní oblasti staly předmětem analýz zaměřených na stát. Klíčový koncept „rozvoje“ se v období po roce 1945 týkal nejprve a převážně vývoje každého státu chápaného jako individuální entita.

Bezpochyby vždy existovali sociální vědci, kteří neuvažovali o státu – o současném státu, historickém státu (hledaném v minulosti v předstátních formách), o údajném státu – jako o jednotce natolik přirozené, že její analytická významnost byla tak předpokládána, že nebyla zdůvodňována. Ale těch, kteří nesusouhlasili, bylo málo a v období od roku 1850 do roku 1950 je nebylo slyšet. Samozřejmý charakter státu, který vytváří přirozenou hranici sociálního života, začal být významně zpochybňován od 70. let. To bylo výsledkem střetu, nenáhodného střetu, dvou transformací. První byla transformace ve skutečném světě. Zdálo se, že státy ztratily

v očích veřejnosti i odborníků svůj image aktérů modernizace a ekonomického blahobytu. Druhá se týkala změn ve světě vědění, které jsme již popsali a které přiměly vědce, aby znovu prověřili dříve nezpochybnované předpoklady.

Uřčité vědění, které nám slibovali sociální vědci, se zdálo být prokazatelným důsledkem jejich víry v pokrok. Věřili ve stále zdokonalování, které bude zaváděno „odborníky“ a při němž bude v úsilí o reformu společnosti hrát klíčovou roli stále „schopnější“ stát. Očekávalo se, že sociální vědy budou tomuto procesu racionálního a postupného zlepšování napomáhat. Z toho pak vyplývalo, že státní hranice budou tvořit přirozený rámec, v němž lze takové zdokonalení uskutečňovat. Ve světě vědění, včetně sociálních věd (např. na sklonku 19. století), se samozřejmě neustále objevovaly námitky vůči zjednodušující myšlence pokroku. Ve světě pokračujících technických úspěchů však jakoby se všechny dřívější námitky vytvářely. Základní demokratickáni tlak navíc všude vedl k tomu, že stále rostly požadavky na stát, že se ozývaly nálehavé výzvy, aby stát používal svých fiskálních a rozpočtových možností ke zlepšování situace občanů a k redistribuci. Stát jako garant pokroku se tedy zdál teoreticky spolehlivý.

Jak ale v posledních desetiletích rostlo přerodělování pomaleji než zvyšující se požadavky na ně, zdálo se, že státy nabízejí spíše méně uspokojení než více. Jistý nárust zklamání se začínal projevovat od začátku 60. let. V té míře, jak transformace světa od té doby ve větší oblasti světa posilovaly hlubokou skepsi o tom, jak by mohla skutečně vypadat slibovaná zlepšení, a zvláště o tom, zda státní reformy vskutku přinašejí opravdová zlepšení, byla vážně podkopána přirozenost státu jako jednotky analýzy. „Mysli globálně, jednej lokálně“ je heslo, které úmyslně vrynechává stát a představuje ústup ví-

ry ve stát jako mechanismus reformy. V 50. letech, kdy obvyčejní lidé i vědci uvažovali a jednali na úrovni státu, by to nebylo myslitelné.

Vezmeme-li v úvahu tento posun jednání z úrovně státu, o kterém se myslelo, že garantuje určitou budoucnost, na lokální a globální úroveň, jejichž ovládnání se zdá být mnohem nejistější a obtížnější, jeví se nové modely analýzy, které používají přírodovědci i přívrženci kulturních studií, mnohým jako přijatelnější. Oba způsoby analýzy učinily tyto nejistoty (a lokální zkušenosť) ústředními proměnnými veličinami, aby je tak uchránily před deterministickým univerzalizmem. Samozřejměá povaha státu jako zásobáren pojmů – které byly v sociálních vědách analyticky odvozeny jak z idiografické historie, tak z univerzálnějších sociálních věd – se následně stala tématem, o němž se otevřeně a vážně diskutovalo a pochybovalo.

Státostředné myšlení samozřejmě nevyplučovalo zkoumání vztahů mezi státy, obecně označovaných (být chybne) jako mezinárodní vztahy, ani existenci subdisciplín uvnitř každé ze sociálních věd, které byly orientovány na tzv. mezinárodní arénu. Očekávalo se, že to budou ti, kdo působí v těchto subdisciplínách, kdo první upozorní na to, že rostoucí uvědomování si nadstátních jevů by se mělo stát analytickým rámcem sociálních věd, ale nestalo se tak. Problém spočíval v tom, že mezinárodní studia byla založena na stejném státostředném přístupu jako ostatní části sociálních věd. Získala podobu srovnávacích studií, se státem jako srovnávací jednotkou, nebo studií „zahranicní politiky“, jejichž cílem bylo studovat spíše politiky států ve vztahu k jiným státům než vznikající charakteristiky nadstátních struktur. Zkoumání komplexních struktur, které existují na globálnější úrovni, bylo v institucionalizovaných sociálních vědách dlouho přehlí-

ženo, stejně jako komplexní struktury, které existují na lokálnějších úrovních.

Od konce 60. let bylo podniknuto mnoho pokusů – v každém z oborů a napříč obory – o snížení státostřednosti. Ve většině případů šlo toto úsilí ruku v ruce s historizací a částečně také s využíváním delších časových období pro empirickou analýzu. K posunu v jednotce analýzy dochází pod různými označeními – jako například mezinárodní politická ekonomie, studium světových metropolí, globální institucionální ekonomie, světová historie, analýzy světových systémů, civilizační studie. Současně se obnovuje zájem o „regiony“ – jak o regiony, které jsou velké a nadstátní (například nedávný zájem o východní Asii jako region v rámci celku světa), tak o regiony, které jsou malé a jsou uvnitř států (například protoindustrializační koncept v ekonomické historii). Nechceme zde tyto jevy hodnotit z hlediska jejich shodných rysů a rozdílů, nýbrž zdůraznit, že každý svým způsobem zproblematizoval státostředné teoretické předpoklady sociálních věd, tak jak se tradičně institucionalizovaly. Teprve čas ukáže, jak dalece logika těchto koncepcí pomůže jejich zastáncům k tomu, aby se prosadili. Někteří dávají přednost spíše úplnému rozchodu s tradičními obory než setrávání na jejich periferii a přejí si připojit se k nové heterodoxii, odchýlení se od pravé „nauky“, založené na globálních prostorových faktorech.

Státostřednost tradičních sociálních věd byla teoretickým zjednodušením, jehož součástí byl předpoklad homogenních a ekvivalentních prostorů, z nichž každý vytváří autonomní systém fungující většinou paralelně s ostatními. Meze takovéhoto zjednodušení by měly být zřejmé při zkoumání složitých historicky podmíněných sociálních systémů ještě více,

než tomu bylo při zkoumání atomických a molekulárních jevů, kde jsou dnes takové metody považovány za překonané.

Odmítnutí státu jako určeného sociogeografického rámce sociální analýzy ovšem v žádném případě neznamená, že se na stát nadále nepohlíží jako na klíčovou instituci moderního světa, která má hluboký vliv na ekonomické, kulturní a sociální procesy. Studium všech těchto procesů vyžaduje jasné pochopení mechanismů státu. Co toto zkoumání nevyžaduje, je předpoklad, že stát je přirozenou nebo dokonce nejdůležitější hranicí sociálního jednání. Nedávný vývoj v sociálních vědách, zpočtybňující efektivnost organizace sociálního vědění v rámci jednotek, které jsou vymezeny státními hranicemi, přináší významné změny v předmětech sociálněvědních výzkumů. Jakmile opustíme státostředný předpoklad, který byl podstatný pro historii a nomotetické sociální vědy v minulosti, a uznáme, že tato perspektiva může být často pro porozumění světu překážkou, nevyhnutelně tím klademe otázku po samotné struktuře dělení vědních oborů, které vyrůstalo z tohoto předpokladu, ba na něm bylo dokonce založeno.

3. OBECNÉ A JEDINEČNÉ

Napětí mezi obecným a jedinečným bylo v sociálních vědách vždy předmětem vášnivých diskusí, protože vždy mělo bezprostřední politické důsledky, které ovlivňovaly klidný průběh diskuse. Reakce romantismu na osvícenskou koncepci a jejich přeformulování se soustřeďovaly kolem tohoto tématu a diskuse o něm vždy souvisela s politickými spory napoleonského období, v němž vrcholily procesy započaté Francouzskou revolucí. Toto téma se opět dostalo do popředí

současných diskusí v sociálních vědách, což z větší části vplynulo jednak z politického znovuprosazení ne-západního světa, jednak z paralelního politického zvyřazení těch skupin západního světa, které se považovaly za kulturně utlačované. Již dříve jsme analyzovali různé formy, jichž tato diskuse v sociálních vědách nabývala. Jedním z význačných organizačních důsledků této oživené diskuse byla výzva, aby sociální věda byla více „multikulturní“ nebo interkulturní.

Úsilí o uplatnění nových předpokladů, které by odpovídaly požadavku multikulturnější sociální vědy v teoretických rámcích sociálních věd, bylo doprovázeno oživením různých podob sociálního darwinismu. Sociální darwinismus je zvláště ná, a přitom dosti vlivná, varianta doktríny nevyhnutelného pokroku. Jejím klíčovým argumentem je v podstatě to, že pokrok je výsledkem sociálního boje, ve kterém schopní vítězí, a že zasahování do sociálního boje znamená zasahování do sociálního pokroku. Tyto argumenty jsou někdy podporovány genetickým determinismem, o kterém jsme se již zmínili. Diskurz sociálního darwinismu označuje jakýkoliv pojem spojený s těmi, kteří v evolučním procesu „přežítí nejschopnějších“ ztrácejí, za iracionální a/nebo nerealistický. Toto kategorické odmítnutí se obvykle týkalo také všech hodnot sdílených skupinami, které neměly významné sociální postavení, stejně jako kritických projektů představujících alternativu k názoru, že industrializace, modernizace a westernizace jsou spolu nevyhnutelně spjaté.

Technokratická racionalita, prezentující se jako nejvyspělejší varianta moderního racionalismu, je v mnoha ohledech zosobněním sociálního darwinismu. Rovněž delegitimizuje jakýkoliv pojem, který nezapadá do modelu racionality typu cíle – prostředky, a jakoukoliv instituci, která nemá bezpro-

střední funkční užitek. Rámec umísťující jednotlivce primárně do státu má tendenci zacházet s akterými, kteří do tohoto rámce nezapadají, jako s pozůstatky předmoderní doby, které budou nakonec postupujícím pokrokem eliminovány. Brát vážně tyto nespočetné hodnoty, přesvědčení, normy a instituce, zařazované do této kategorie odmítaných, bylo odsouzeno jako nevědecké. V mnoha případech byla samotná existence těchto alternativních názorů na svět i jejich stoupenců zapomenuta a vytlačena z kolektivní paměti moderních společností.

Co se dnes změnilo, je to, že mnoho lidí, včetně mnoha vědců, nyní výrazně odmítá toto potlačování alternativních souborů hodnot akceptovat, což je posilováno (znovu)objevením podstatných iracionalit, které jsou zakotveny v moderním racionálním myšlení. Otázka, před níž proto nyní stojíme, spočívá v tom, jak se v naší sociální vědě vážně zabývat pluralitou světových názorů bez ztráty pocitu, že stále existuje možnost poznat a prosazovat soubory hodnot, které mohou být společné, nebo se mohou stát společnými, pro celé lidstvo. Klíčovým úkolem je rozbit onen hermetický jazyk, jenž je používán k popisu osob a skupin jako „jiných“, kteří jsou pouze objekty sociálněvědní analýzy, na rozdíl od těch, kteří jsou subjekty s plnými právy a legitimitou a k nimž se řadí i sami analytici. Mezi ideologickým a epistemologickým nastává nevyhnutelně zmatek či překrývání. Mnozí ne-západní sociální vědci nepovažují rozlišování mezi politickým, náboženským a vědeckým za zcela rozumné nebo platné.

Řada těch, kteří kritizovali zúžený pohled, doposud zdůrazňovala negativní přístup odmítající falešný univerzalizmus. Zpochybňovali vhodnost proklamovaných univerzálních principů pro řadu jednotlivých případů, resp. možnost

či potřebnost univerzalizmu, a místo toho nabízeli kvazioborové kategorie vymezené sociálními celky. Hlavním výsledkem však až doposud bylo znásobení partikularismů. Kromě zřejmého argumentu, že hlasy ovládaných (a proto doposud z velké části ignorovaných) skupin musí být vzaty v úvahu, je zde obtížnější úkol, a sice ukázat, jak podstatné je vstřebání zkušenosti těchto skupin pro dosažení objektivního vědění o sociálních procesech.

Chtěli bychom zdůraznit, že univerzalizmus je vždy historicky podmíněný. Měli bychom však pokročit dále a ukázat, jak se porozumění sociálním procesům obohacuje, pokud do něho zahrneme stále větší segmenty světové historické zkušenosti, spíše než opětovně prokazovat, co sociální vědy ztratily tím, že vyloučily velkou část lidské zkušenosti. Ať jsou předcházející verze univerzalizmu jakoliv omezené, nezdá se smysluplné jen tak opustit terén tradičních vědních oborů ve prospěch těch, které setrvávají v této omezenosti. Obnovení rovnováhy bude zahrnovat jak diskusi o této otázce v rámci existujících vědních oborů, tak souběžně utváření nových směrů dialogu a komunikace přesahujících existující obory (nejen probíhajících mezi nimi).

Dále důrazně vyzýváme k plnějšímu uskutečňování multijazykového vzdělávání. Volba jazyka často předurčuje výsledek. Uvedme zřejmý příklad. Pojmy používané pro označení střední třídy – *bourgeoisie* a *Bürgertum* (o nichž se předpokládá, že jsou příbližně shodné) – definují ve skutečnosti dosti rozdílné kategorie a implikují rozdílná empirická měření. Od sociálních vědců můžeme očekávat minimálně to, že si uvědomí rozsah významu daného pojmovým vymezením. Svět, ve kterém by všichni sociální vědci ovládali několik hlavních badatelských jazyků, by byl světem, ve kterém by se provozo-

vala lepší sociální věda. Znalost jazyků otevírá badatelovu mysl pro jiné způsoby organizace vědění. Tím by bylo možné dosáhnout pokroku v plodném pracovním porozumění nekonečnému napětí plynoucímu z autonomie univerzalizmu a partikularismu, obecného a jedinečného. Multijazykovost však bude vzkřítat jen potud, pokud bude organizačně i intelektuálně legitimizována: skutečným používáním více jazyků ve výuce a na vědeckých setkáních.

Dialog a výměna může ovšem existovat jen tam, kde mezi kolegy existuje základní důvěra. Podrážděná rétorika, která se nyní v těchto diskusích projevuje, je výrazem v pozadí ležících napětí. Pouhá výzva ke slušně vedené debatě to nezmění. Souběžně reagování na požadavky univerzální relevance (aplikovatelnosti, validity) a na požadavky pokračující mnohosti kultur bude záviset na nápaditosti našich organizačních reakcí a na určité toleranci k intelektuálnímu experimentování v sociálních vědách. Sociální vědy by měly být značně otevřené výzkumu a výuce o všech kulturách (společnostech, pospolitostech), aby tak mohly hledat obnovený, rozšířený a smysluplný pluralitní univerzalizmus.

4. OBJEKTIVITA

Otázka objektivity byla od samého počátku metodologických diskusí v sociálních vědách klíčovým tématem. Již v úvodu této zprávy jsme uvedli, že sociální vědy představovaly pokus moderního světa „rozvinout systematické světské vědění o skutečnosti, které je nějak empiricky podloženo“. Pojem „objektivita“ byl použit k označení úsilí vhodného k dosažení tohoto cíle. Význam objektivity byl velmi těsně spjat s pocitem, že vědění není *apriorní*, že výzkum nás může

naučit věci, které neznáme, a že nám může připravit překvapení odlišná od našich dřívějších očekávání.

Za protiklad „objektivního“ bylo považováno „subjektivní“, které bylo nejčastěji vymezeno jako vliv předpojatosti výzkumníka na sběr a interpretaci dat. To bylo považováno za překrucování dat a tím pádem za snižování jejich validity. Jak bylo možné být objektivní? Při hledání objektivního sledovaly různé sociální vědy v praxi různé cesty. Převládaly dva modely. Více nomotetické sociální vědy kladly při odstraňování nebezpečí subjektivity důraz na maximalizaci „tvrdosti“ dat, jejich měření a srovnávání. To je orientovalo na sběr dat o současné situaci, při němž byl výzkumník schopen více kontrolovat kvalitu dat. Více idiograficky zaměřeni historikové přistupovali k této otázce jinak. Dávali přednost primárním pramenům, které nebyly ovlivněny zprostředkovateli (dřívějšími badateli), a datům, ke kterým badatel necítil osobně žádný vztah. To je vedlo k zájmu o data vytvořená v minulosti, a tím pádem o minulosti, a o kvalitativní data, u nichž bohatost kontextu badateli umožňovala, aby plně porozuměl motivaci jednajících – na rozdíl od situace, kdy výzkumník prostě extrapoloval na data svůj model, který byl považován za produkt jeho předsudků.

Vždy existovaly pochyby o tom, nakolik nám oba tyto přístupy umožňují získávat objektivní data. V posledních desetiletích byly tyto pochyby vyslovovány zcela nahlas, což vyplynulo z měnící se situace v sociálních vědách, kterou jsme již popsali. Jedna z otázek, která byla položena, zní „*čť* objektivita“. Takto formulovaná otázka však způsobuje skepsi, dokonce totální skepsi, zda lze dosáhnout objektivního poznání. Někteří tvrdí, že to, co je označováno jako objektivní vě-

dění, je pouze vědění těch, kteří jsou sociálně a politicky silnější.

Souhlasíme s tím, že každý badatel je zakotven ve specifickém sociálním prostředí, a proto nevyhnutelně pracuje s předpoklady a předsudky, které působí na jeho vnímání a interpretaci sociální skutečnosti. V tomto smyslu nemůže existovat „neutrální“ badatel. Souhlasíme také s tím, že není možný nějaký kvazifotografický obraz skutečnosti. Všechna data jsou výběrem ze skutečnosti, jenž je založen na světovém zoru nebo teoretických modelech daného období a je filtrován stanovisky určitých skupin působících v tomto období. V tomto smyslu jsou opory výběru historicky konstruovány a nevyhnutelně se mění tak, jak se mění svět. Pokud objektivita znamená dokonale nezainteresované badatele, kteří reprodukují sociální svět kolem sebe, pak se domníváme, že něco takového neexistuje.

Objektivita má však ještě jiný význam. Objektivita může být chápána jako výsledek lidského učení, který vyjadřuje zájem bádání a důkaz, že takové bádání je možné. Badatelé se snaží navzájem přesvědčovat o platnosti svých poznatků a interpretací. Odvolávají se na to, že použili metody, které mohou použít jiní, metody, jejichž detaily dávají otevřeně k dispozici jiným. Odvolávají se na koherenci a užitečnost svých interpretací při vysvětlování co největšího množství dostupných dat, množství, které je větší než u alternativních vysvětlení. Dávají se zkrátka k dispozici pro intersubjektivní hodnocení všemi těmi, kteří provádějí výzkum určitého předmětu nebo o něm systematicky uvažují.

Uznáváme, že tohoto cíle nebylo doposud plně, nebo aspoň často, dosaženo. Uznáváme, že docházelo k systematickým chybám ve způsobech, jak sociální vědci v minulosti po-

stupovali, a že mnozí z nich užívali masku objektivity k tomu, aby mohli prosazovat své subjektivní názory. Snažili jsme se nastítnit povahu těchto přetrvávajících deformací. Rovněž uznáváme, že tato pochybení nemožno být napravena pouhými výzvami k naplňování ideálu intersubjektivity, nýbrž že vyžadují posílení organizační infrastruktury kolektivního úsilí. Neuznáváme však stanovisko, že sociální věda by z těchto důvodů měla být redukována na rozmanité soukromé názory, které mají rovnocennou platnost.

Domníváme se, že orientace sociálních věd na boj s fragmentací vědění je současně směřováním k dosažení smysluplného stupně objektivity. Domníváme se, že budou-li se sociální vědy nadále pohybovat ve směru inkluze (pokud jde o rekrutování pracovníků, otevřenost vůči kulturním zkušenostem, rozsah legitimních výzkumných témat), bude to znamenat rozšiřování možností objektivnějšího vědění. Domníváme se, že zdůrazňování historické podmíněnosti všech sociálních jevů znamená oslabování tendence vytvářet nezralé a v konečném důsledku naivní abstrakce o skutečnosti. Domníváme se, že neustálé tázání po subjektivních prvcích našich teoretických modelů znamená zvyšování pravděpodobnosti, že tyto modely budou relevantní a užitečné. Domníváme se, že pozornost ke těm otázkám, které jsme diskutovali – větší uvědomění si platnosti ontologického rozlišení mezi lidmi a přírodou, širší vymezení hranic, v jejichž rámci probíhá sociální jednání, a správná rovnováha antinomie univerzalizmu a partikularismu – značně podpoří naše úsilí o rozvoj validnějšího vědění, o které nám jde.

Skutečnost, že vědění je sociálně konstruováno, rovněž znamená, že validnější vědění je sociálně možné. Uznání sociální báze vědění není vůbec v rozporu s pojmem objektiviti-

ty. Naopak zdůrazňujeme, že restrukturalizace sociálních věd, o které mluvíme, může rozšířit tuto možnost tím, že se při ní vezmou v úvahu vyslovené kritiky předcházejících praktik a že se budou vytvářet struktury, které jsou vskutku více plurální a univerzální.

IV. ZÁVĚR: RESTRUKTURACE SOCIÁLNÍCH VĚD

V této zprávě jsme se pokusili vyslovit tři věci. Za prvé ukázat, jak byla sociální věda jako forma vědění historicky konstruována a proč byla v procesu, který trval od konce 18. století do roku 1945, rozdělena do specifického souboru relativně standardních vědních oborů. Za druhé vyjasnit způsob, jimiž celosvětový vývoj v období od roku 1945 tuto intelektuální dělbu práce zpochybnil, a tím znovu otevřel otázky organizační struktury vzniklé v předcházejícím období. Za třetí objasnit řadu základních intelektuálních otázek, které jsou v poslední době hojně diskutovány, a navrhnout stanovisko, které považujeme za optimální pro to, abychom se mohli pohnout z místa. Nyní chceme pojednat o tom, jakým způsobem by mohly být sociální vědy – ve světle této historie i nedávných diskusí – rozumně restrukturovány.

Hned na počátku musíme říci, že nemáme žádný jednoduchý a jasný recept, nýbrž že předkládáme soubor předběžných návrhů, které by snad mohly pohnout věcmi ve správném směru. Dnes není jasné, jaká je klasifikace sociálních věd, což je důsledkem různého překrývání oborů, jehož historické kořeny jsme se snažili vysvětlit. Je nutno poznamenat, že vždy může docházet k přizpůsobením a skutečně k nim stále dochází, což zmiňuje některé iracionality. Rozhodně neobhajujeme myšlenku zrušení dělby práce v rámci sociálních věd, která nadále může mít formu vědních oborů. Vědní obory mají své funkce při ukázněvání myslí a usměrňování badatelské energie. Pokud však mají fungovat, musí existovat určitá míra konsensu o validitě dělicích hranic. Snažili jsme naznačit způsoby, jimiž v průběhu historického vývoje institucionalizace sociálních věd došlo k exkluzi určité významné

částí skutečnosti. Diskuse o této exkluzi znamená, že se míra konsensu ohledně tradičních vědních oborů snížila.

Klasifikace sociálních věd vznikala kolem dvou antinomií, které však již nemají tak širokou podporu, jakou měly kdysi: kolem antinomie mezi minulostí a přítomností a antinomie mezi idiografickými a nomotetickými vědními obory. Třetí antinomie, antinomie mezi civilizovaným a barbarským světem, nemá již mnoho veřejných obhájců, ale je prakticky stále součástí mentality mnoha vědců.

Kromě intelektuálních diskusí o důvodech současného rozdělení oborů existuje ještě problém zdrojů. Základní administrativní reakce na protesty týkající se současných rozdělení oborů má podobu zmožení interdisciplinárních programů ve výuce a výzkumu, což je proces, který pokračuje v nezměněné míře, neboť trvá příliv nových požadavků. Takové zmožení však vyžaduje pracovníky a peníze. Skutečností světa vědění v 90. letech, zvláště srovnáme-li ji s předcházejícími desetiletími, je však omezení zdrojů, které je důsledkem fiskálních krizí téměř všech zemí. Zatímco sociální vědci se v důsledku vnitřních tlaků vyvolávaných jejich intelektuálními dilematy snaží rozšířit počet a rozmanitost pedagogických a výzkumných struktur, hledají úředníci cesty, jak uspořít a tedy spojit. Nedomníváme se, že existuje příliš velká interdisciplinarita. To vůbec ne. Chceme spíše zdůraznit, že z organizačního hlediska se tento proces rozvíjel méně ve směru sjednocujících se činnosti a více cestou zmožování počtu názvů oborů a univerzitních programů.

Je jen otázkou času, kdy se tyto dva protichůdné tlaky střetnou, a to velmi ostře. Musíme doufat, že aktivní sociální vědci posoudí střízlivě své současné struktury a pokusí se sládit své revidované intelektuální představy o užitečné dělbě

práce s organizačním rámcem, který nutně vytvářejí. Pokud tak neučiní, udělají to za ně úředníci z institucí vědění. Je ovšem nutno poznamenat, že nikdo nemá a pravděpodobně nebude mít možnost nařídit celkovou reorganizaci, a i kdyby někdo takovou možnost měl, nebylo by to dobré. Alternativou k celkové, náhlé a dramatické reorganizaci není však ani nějaké proklíčkování, které předpokládá, že se věci samy nějak zlepší a vyřeší. Je to dáno tím, že chaotické rysy, překrývání a nedostatek zdrojů rostou souběžně a společně mohou přispět k celkovému zablokování dalšího rozvoje vědění.

Připomeňme si další rys současné situace. Zatím jsme popisovali všeobecnou strukturu dnešních sociálních věd. Konkrétní členění se však liší podle zemí a často i podle institucí. Navíc stupeň vnitřní soudržnosti a pružnosti vědních oborů je dnes odlišný jak mezi obory, tak ve formách, kterých nabývá po celém světě. Tlak na změnu není tedy všude stejný. Liší se navíc podle teoretických perspektiv různých sociálních vědců a podle míry, ve které jsou určité skupiny sociálních vědců zapojeny do veřejných činností a zájmů. A na konec je třeba říci, že různé komunity sociálních vědců se nacházejí v rozdílných politických situacích – v národních politických situacích i v politických situacích na univerzitách.

Tyto rozdíly ovlivňují jejich zájmy a tím i stupeň, ve kterém jsou pro administrativní reorganizaci nebo vystupují proti ní.

Mohli bychom bezpochyby žádat jednoduše větší pružnost. Tento směr jsme vlastně sledovali během posledních tří, čtyř desetiletí až dodnes. Bylo v něm dosaženo určitého úspěchu, avšak zmírnění problému neodpovídalo jeho intenzitě. Důvod je prostý. Počet bezpečí ve vědním oboru je v matematických skupinách, ze kterých jsou vysokoškolské jednotky složeny a které jsou také místem každodenního mocenského roz-

hodování, obvykle silnější než ve větších celcích. Nadace mohou udělovat granty pomyslým skupinám vědců, ale o povyšování a výukových programech se rozhoduje na úrovni fakult. Dobré úmysly jednotlivců obvykle na omezování organizačních tlaků nestačí.

To, co se zdá žádoucí, je spíše zlepšení organizace intelektuální činnosti (bez ohledu na současné oborové hranice) než pokusy o transformaci organizačních rozhraní. Být historický není konec konců výsostnou kompetencí osob nazývaných historikové. Je to závazek pro všechny sociální vědce. Být sociologický není výsostnou kompetencí osob nazývaných sociologové. Je to závazek všech sociálních vědců. Ekonomické otázky nejsou výsostnou oblastí ekonomů. Jsou klíčové pro každou i všechny sociálněvědní analýzy. Není ani absolutně jisté, že profesně připravení historikové vědí o historických vysvětleních, sociologové o sociálních problémech či ekonomové o ekonomických změnách nutně více než ostatní aktivní sociální vědci. Zkrátka nevěříme, že existují monopoly na moudrost, ani zóny vědění, které by byly vyzrazeny osobám s určitými vysokoškolskými tituly.

Kolem specifických zájmů a tematických oblastí – od pulace až ke zdraví a jazyku – vznikají zvláštní skupiny sociálních vědců (a dokonce ne-sociálních vědců). Vznikají také seskupení na bázi úrovně analýzy (orientace na individuální sociální jednání; orientace na rozsáhlé a dlouhodobé sociální procesy). At jsou či nejsou tematická rozlišení nebo rozlišení „mikro/makro“ ideálními způsoby organizace dělby práce v sociálněvědním vědění, mohou být přinejmenším stejně přijatelná jako například rozlišování mezi ekonomickým a politickým.

Kde jsou však možnosti pro tvůrčí experimentování? Sám čtenář může identifikovat mnohé z nich. Můžeme ukázat na některé z nich, které se nacházejí na různých místech akademického světa. Jeden extrém představují Spojené státy, které mají velmi hustou síť vysokých škol a vyznačují se silnými vnitřními politickými tlaky jak ve prospěch restrukturyzace sociálních věd, tak proti ní. Druhým extrémem je Afrika, kde byly vysoké školy vybudovány zcela nedávno a tradiční vědní obory tam nejsou pevně institucionalizovány. Zde vznikla v důsledku značného nedostatku veřejných zdrojů situace, ve které byla komunita sociálních vědců nucena ke změnám. Všude ve světě existují jisté zvláštnosti, které umožní stejně zajímavé experimentování. Takovou oblastí jsou i postkomunistické země, v nichž dochází ke značné reorganizaci vědeckých institucí. A západní Evropa při výstavbě struktur svého společenství bezpochyby umožní ve vysokoškolském systému tvůrčí experimentování.

Ve Spojených státech je vysokoškolský systém rozmanitý, diverzifikovaný a decentralizovaný. Otázky, které jsou obsaženy ve výzvě k multikulturalismu a podporovány aktivitami sociálních věd, se zde již staly předmětem veřejné politické diskuse. Problémy formulované v rámci některých nových trendů ve vědě zde možná mohou být pohlceny zhoubným vírem politiky. To může být pro aktivní sociální vědce další důvod pro to, aby se sami začali těmito problémy zabývat a aby dosáhli toho, že pomíjivé (a vášnivě) politické úvahy nebudou intervenovat do procesu, jehož důsledky jsou mnohem závažnější, než aby o nich mohlo být rozhodováno podle volebních výsledků. Spojené státy mají již značné zkušenosti s experimentováním v oblasti restrukturyzace vysokoškolského systému – ustavení vysokých škol jako modifiko-

vaného německého seminárního systému koncem 19. století; zavedení volby předmětů u studentů rovněž koncem 19. století; ustavení výzkumných rad pro sociální vědy po první světové válce; zavedení požadavků na „základní kurzy“ po první světové válce; zavedení územních studií po druhé světové válce; zavedení „women's studies“ a různých „etnických“ programů v 70. letech. My tyto změny nehodnotíme ani kladně, ani záporně, ale používáme je jako příklad toho, že ve vysokoškolském systému Spojených států existoval prostor pro experimentování. Komunita sociálních vědců Spojených států možná opět přijde s nápaditými řešeními aktuálních organizačních problémů, které jsme popsali.

V postkomunistických zemích se setkáváme se situací, kdy mnohé dřívější struktury byly zrušeny a určité kategorie vysokoškolských pracovníků propuštěny. Finanční tlaky způsobily, že mnozí vědci opustili vysokoškolské struktury a pokračují v práci mimo ně. V důsledku toho je zřejmé i v těchto zemích dostatek prostoru pro experimentování. Existuje ovšem nebezpečí, že vědci budou chtít jednoduše převzít existující západoevropské struktury, protože představují buď docnost odlišnou od jejich vlastní prostředně předcházející minulosti, aniž ovšem rozpoznají skutečné potíže, které má západní vysokoškolský systém. Přesto zde existují některé náznaky experimentování. Například v bývalém východním Německu se katedra historie na Humboldtově univerzitě stále prvním místem v Německu, a snad i v Evropě, které vytvořilo oddělení evropské etnologie, čímž poskytlo historické antropologii jakési *droit de cité* (domovské právo) uvnitř historie. Historická antropologie se také stala formální jednotkou na École des Hautes Études en Sciences Sociales v Paříži – zde nikoliv v rámci historie, ale jako jednotka rovnocenná

s historií i sociální antropologií. V téže době byla na mnoha vysokých školách v různých částech světa fyzická antropologie přiřazena k biologii člověka.

Evropské společenství klade značný důraz na posílení vztahů mezi různými vysokými školami tím, že rozvíjí výměnné programy a povzbuzuje nové celoevropské výzkumné projekty. Vysoké školy při výuce tvůrčím způsobem využívají mnohost jazyků a lze doufat, že nalézaná řešení pomohou obnovit jazykovou bohatost sociálněvědních činností a nabídnou určité odpovědi na otázky, které byly položeny ke vztahu obecného a jedinečného. V té míře, jak se formují vysoké školy se specifickým odborným zaměřením na celoevropské záležitosti (jedním příkladem může být Evropská univerzita Viadrina ve Frankfurtu nad Odrou), objevuje se možnost restrukturovat sociální vědy bez toho, že by vznikaly problémy s transformací existujících organizačních struktur.

V Africe již proces experimentování započal. Současná situace v Africe, která může v mnoha ohledech vypadat chmurně, poskytuje základy pro alternativní formy výuky, které nutně neodrážejí oborové přístupy přijaté v ostatních oblastech světa. Mnohé výzkumy sociálně-ekonomického vývoje vyžadují metody, které nejsou pevně vymezené, ale spíše otevřené novému vědění, a povzbuzují pokračování hranic mezi sociálními a přírodními vědami. K experimentování dochází také v ostatních částech ne-západního světa. Stejně dlema omezených zdrojů a relativně volná institucionální organizace sociálněvědních oborů vedly za posledních třicet let v Latinské Americe ke vzniku velmi úspěšných výzkumných a výukových programů v rámci FLACSO (Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales), které fungovaly jako parauniverzitní instituce, ale nebyly zatíženy tradičními formami vědění.

Vznik nezávislých výzkumných institucí v Africe i Latinské Americe, byť jejich počet není zatím velký, znamená vytváření alternativních cest rozvoje výzkumu. Zajímavým rysem některých těchto institucí je snaha sociálních a přírodních věd vypracovávat společně expertízy, přičemž si nedělají starosti s hranicemi mezi obory. Staly se také hlavním zdrojem politických idejí pro vládní úředníky. K tomu nyní dochází i v postkomunistických zemích. Obdobné procesy ovšem proběhly také v západních zemích. Výukový program Ústavu pro výzkum vědní politiky na Sussex University je napul rozdělen mezi sociální a přírodní vědy.

I když si zatím nemůžeme být jisti, že vznikající sociálněvědní výzkum v těchto nových rámcích vyrůst v nahromaděné alternativního koherentního vědění, lze s jistotou říci, že v některých částech světa nefungují nebo se rozpadají stará paradigma a instituce, které byly vytvořeny proto, aby je střežily, udržovaly při životě a chránily. Tyto oblasti světa již vůbec nevstupují do staré *cul-de-sac* (slepé uličky), a proto nyní představují poměrně otevřené prostory, ve kterých dochází k intelektuálním a institucionálním inovacím. Tento sebeorganizující trend, jenž vzniká z relativně chaotických situací, nás může povzbuzovat k podpoře dalších sebeorganizačních trendů, které se prosazují mimo přijaté formy celosvětového univerzitního systému.

Nenacházíme se v situaci, kdy by se existující oborové struktury hroutily. Nacházíme se v bodě, kdy jsou tyto struktury zpochybňovány a vznikají struktury konkurenční. Domníváme se, že nejdůležitějším úkolem je celková diskuse o klíčových otázkách. Hlavní úlohou této zprávy je povzbuzení takové diskuse a formulování vznikajících, vzájemně podmíněných problémů. Dále se domníváme, že se prosazu-

jí nejméně čtyři strukturální trendy, které by orgány struktur vědění v sociálních vědách (vysoké školy, výzkumné rady pro sociální vědy, ministři školství a/nebo vědy, vzdělávací nadace, UNESCO, mezinárodní organizace sociálních věd ap.) mohly a měly podporovat jako užitečné cesty vedoucí k intelektuálnímu vyjasnění a případně obsáhlejší restrukturaaci sociálních věd:

1. Růst počtu institucí, v rámci vysokých škol nebo s nimi spojených, které by umožňovaly, aby vědci pracovali společně po období asi jednoho roku na zvláště nálehavých tématech. Takové instituce již existují, ale je jich velmi málo. Jedním možným modelem je ZiF (Zentrum für interdisziplinäre Forschung) na univerzitě v Bielefeldu v Německu, které rozvíjí takoveto aktivity již od 70. let. Tématy z posledního roku byly vztah těla a duše, sociologické a biologické modely změny a utopie. Důležitou věcí je, aby takové dlouhodobé výzkumné skupiny byly pečlivě a předem připraveny. Jejich členové by se měli rekrutovat z širokého zázemí (z hlediska vědních oborů, zeměpisných oblastí, kulturních a jazykových okruhů a pohlaví), avšak měli by také setrvat na svých předcházejících názorech, aby jejich interakce byla plodná.

2. Ustavení integrovaných výzkumných programů v rámci univerzitních struktur, které přesahují tradiční hranice, mají specifické intelektuální cíle a finanční zdroje pro stanovené období (řečeno na pět let). Tím se liší od tradičních výzkumných center, která mají neomezenou životnost a pokládají se za struktury, které finanční zdroje musí získávat. Jakousi náhodně vzniklou vlastností takových programů, které by však trvaly jen pět let, by bylo vytvoření prostředí příhodného pro trvalé experimentování, protože by vědce osvobodilo od finančních starostí poté, co by na stanovený čas získali finanční zdroje.

V situaci, kdy se ze všech stran sbíhají žádosti o podporu nových programů, se zdá spíše žádoucím, aby žadatelé měli nejříve možnost prokázat užitečnost a validitu svých přístupů uplatňovaných v těchto výzkumných programech, než aby okamžitě zahajovali nové výukové programy.

3. Povinné společně jmenování profesora. Dnes je zásadou, že profesori jsou členy katedry či fakulty, na které obvykle sami dosáhli vyšších akademických hodností. Jen nemozí profesori, víceméně výjimečně, byli „jmenováni společně“ s jinou katedrou nebo fakultou. Často jde pouze o zdvořilostní gesto a takto jmenovaný profesor nemá možnost aktivně se zúčastňovat života „druhé“ katedry. Rádi bychom to zcela obrátili nanuby. Představujeme si vysokoškolskou strukturu, ve které by byl každý jmenován na dvou katedrách – na jedné by získal akademický titul a na druhé by prokazoval svůj odborný zájem nebo vykonával příslušnou odbornou práci. Tím by ovšem vzniklo neuvěřitelné množství různých kombinací. Dále požadujeme, aby každá katedra měla nejméně 25 % svých členů, kteří *nemají* titul v daném oboru, což zajišťí, že katedry nebudou vytvářet bariéry. Pokud by pak profesori měli *plná* práva na obou katedrách, změnilo by se v důsledku tohoto jednoduchého administrativního opatření vše: intelektuální diskuse uvnitř katedry, nabízené učební programy, stanoviška, která jsou považována za přijatelná či legitimní.

4. Společná práce pro vysokoškolské studenty. V případě studentu je situace obdobná jako v případě profesori. Studenti normálně studují na jedné fakultě a obvykle je jim cizí členěbrání v tom, aby navštěvovali přednášky na jiné fakultě. Pouze několik málo fakult na několika málo vysokých školách dovoluje svým studentům docházet na jiné fakulty. Také tuto situaci bychom chtěli změnit. Proč by nebylo možné,

aby si postgraduální studenti v určitém vědním oboru zapsali určitý počet přednášek nebo prováděli určitou část výzkumu na jiné fakultě? To by rovněž vedlo k neuvěřitelnému počtu kombinací. Pokud by se to dělo liberálním způsobem, avšak se vši vážností, mohlo by to změnit současnost i budoucnost.

Naše první dvě doporučení by vyžadovala od někoho finanční prostředky, které by ovšem nebyly příliš velké s ohledem na podíl sociálních věd na celkových výdajích na vědu. Třetí a čtvrté doporučení by na finanční rozpočty nemělo vůbec žádný vliv. Nechceme, aby tato doporučení měla omezující charakter. Chceme, aby tato doporučení povzbuzovala kroky správným směrem. Bezpochyby existují i další prostředky, které rovněž mohou působit tímto směrem, a proto vyzýváme ostatní, aby o nich uvažovali. Opakuje, že nejdůležitější je, aby se o těchto problémech diskutovalo – jasně, otevřeně, inteligentně a bezodkladně.

NOVÉ STUDIE

**Bohuslav Blažek: Venkov – města – média
(Sociální ekologie jako věda a jako způsob jednání)**

Kniha shrnuje, systematizuje a domýšlí autorovy přednášky ze sociální ekologie na několika vysokých školách. 368 stran, cena 139 Kč

**Charles Murray: Příliš mnoho dobra
(Americká sociální politika 1950-1980)**

Autor rozebírá systém sociální politiky, tak jak se v USA vyvinul po 2. světové válce – definování okruhu příjemců sociálních dávek, změny pravidel pro poskytování těchto dávek atd. –, a především prokazuje jeho vliv na zhoršování postavení chudých a „znevýhodněných“ občanů, jimž měl původně pomoci jejich postavení zlepšit. 337 stran, cena 225 Kč

**J. L. Talmon: O původu totalitní demokracie
(Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní)**

Tato kniha je dnes již téměř klasickým politologickým dilem. Talmon v ní hovoří o dvou typech demokracie, liberálním a totalitním, a o tom, jak každý z nich zaujímá naprosto odlišné stanovisko k politice. 332 stran, cena 275 Kč

**Jan Keller: Naše cesta do prvohor
(O povaze automobilové kultury)**

Nejnovější kniha známého sociologa je polemikou s názory, podle nichž automobil přináší rozvoj pro celou společnost. 171 stran, cena 129 Kč

SLON, poštovní schránka 36, 156 80 Praha 516